

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Κληρονομία. Περιοδικόν Δημοσίευμα τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν. Διευθυντής: Παν. Κ. Χρήστου. Θεσσαλονίκη.

1. Συνεχίζεται μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου τὸ ἐξαιρετὸν ἐπιστημονικὸν Περιοδικὸν «Κληρονομία», τὸ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὀνηροῦ καὶ ἀκαμάτου συναδέλφου Παν. Κ. Χρήστου τελοῦν, ὡς Δημοσίευμα τοῦ ἐν Θεσ/κῆ Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος ἐρευνητῶν. Ὁ Καθηγητὴς Χρήστου ἐπέτυχε μαθητὰς καὶ συνεργάτας ἀξιολόγους νὰ συγκεντρώσῃ, μὲ μοναδικὸν σκοπὸν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν Πατερικῶν Μελετῶν διὰ τῆς δημοσιεύσεως ἀξιολόγων μονογραφικῶν, δοκιμῶν καὶ ἄρθρων ἐπιστημονικῶν οὐ μόνον πατρολογικοῦ, ἀλλὰ καὶ γενικωτέρου θεολογικοῦ καὶ φιλολογικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἐχομεν ἐνώπιόν μας τοὺς τόμ. 5, 6 καὶ ἐκ τοῦ 7 τοῦ ἔτους 1975 τὸ Α' τεῦχος. Ὡς συντάκτης τῶν τόμων μνημονεύεται ὁ Καθηγητὴς Ἐὐάγγελος Κ. Χρυσός, ὡς ἐπιμελητὴ δὲ τῶν δύο πρώτων τόμων καὶ οἱ Νικήτας Β. Τσιομεσίδης καὶ Σοφοκλῆς Θ. Τοκατλίδης.

2. Δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀσχοληθῶμεν εὐρύτερον περὶ μιᾶς ἐκάστης τῶν δημοσιευομένων μελετῶν ἢ ἔστω καὶ ν' ἀξιολογήσωμεν τὸ πᾶσις λιαν ἐνδιαφέρον περιεχόμενον αὐτῶν. Μόνον ὁσάκις ἀποστέλλεται ἡμῖν ὡς αὐτοτελής, ἔστω καὶ ἐξ ἀνατυπώσεως μελέτη, ἐφ' ὅσον ἐπαρκεῖ δι' ἡμᾶς καὶ ὁ χῶρος τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Περιοδικῶν ἐπιτρέπει, τότε καὶ μόνον δημοσιεύομεν σχετικὴν βιβλιοκρίσιν. Νῦν πρὸς ἐπιβαλλομένην προβλῆν τοῦ ἐν λόγῳ Περιοδικοῦ «Κληρονομία», δημοσιεύομεν κατωτέρω τοὺς τίτλους τῶν μελετῶν, κεχωρισμένως καθ' ἕκαστον τόμον. Ἐδημοσιεύσαμεν παλαιότερον τὰ περιεχόμενα τοῦ Δ' τόμου ἐν «Θεολογία» τ. ΜΔ' (1973)

3. Κληρονομία: Τόμος 5:

Παναγιώτου Χρήστου, Ἐνοφυλία τὸ Ἰδεῶδες τῶν Γνωστικῶν. *Constantine Tsirpanlis, Byzantine parliaments and representative assemblies from 1081 to 1351. Gabriel Patacsi, Joseph Bryennios et les discussions sur un Concile d'union (3414-1431). Oscar Cullmann, Σωτηρία ἐν Χριστῷ. Πρόβλημα καὶ Ἐπαγγελία. Μάρκου Σιώτου, Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Σωτηρίας παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ὑπὸ τὸν τίτλον «Σωτηρία ἐν Χριστῷ. Πρόβλημα καὶ ἐπαγγελία» μελέτης τοῦ Oscar Cullmann. Wilhelm Schneemelcher, Heilsgeschichte und Imperium. Βασιλείου Φευτογκᾶ, Ἡ Γεωργιανὴ ὁμιλία περὶ Σταυροῦ. Wolfgang Biener, Neue Fragmente des Dionysius und des Petrus von Alexandrien aus Cod. Vatop. 236. A. de Santos Otero, Der Codex Vatopedi 236. Erich Lamberz, Kodikologisches zur Handschrift Vatopedi 236. Jean Coman, Ἀπόψεις τινὲς τῆς σωτηριολογικῆς διδασκαλίας τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Παναγιώτου Χρήστου, Ἡ ἐννοια τῆς σωτηρίας κατὰ τοὺς Καππαδόκας. Erich Lamberz, Eine unbekannte Basiliushandschrift des Klosters Iviron Ἄρχιμ. Ναυκρατίου Τσουλκανάκη, Παρθενία καὶ Προφητεία. Βασι-*

λείου Στογιάννου, Ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία καὶ ἡ προσαρμογὴ τῆς εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον. Βιβλιογραφικὸν δελτίον (σ. 147-185 καὶ 415-445), Κατάλογος ληφθέντων βιβλίων (σ. 186-195 καὶ 446-454), Χρονικὰ (σ. 199-256) καὶ Πίνακες (σ. 455).

4. Κληρονομία: Τόμος 6 :

George Bebis, The Concept of εὐδαιμονία in the Fathers of the Eastern Church. John Burke, Eusebius on Paul of Samosata: a New Image. Διακόνου Κωνσταντίνου Παπαδοπούλου, Οἱ ἐπίσκοποι τῆς Λατινικῆς Ἀφρικῆς ὑπὲρ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Joan Coman, Les «Scythes» Jean Cassien et Denys le Petit et leurs relations avec le monde Méditerranéen. Emilian Popescu, Hat der Patriarch Nicolaos III. (1084-1111) dem Kaiser Markian das Gesetz des Codex Just. I, 3, 35 (36) zu Recht zugeschrieben? Θεόδωρου Ζήση, Αἱ μοναχικαὶ τάξεις καὶ αἱ βαθμίδες τῆς τελειώσεως κατὰ τὸν Εὐστάθιον Θεσσαλονίκης. Ernst Suttner, Eine «ökumenische Bewegung» im 12. Jahrhundert und ihr bedeutendster Theologe, der armenische Katholikos Nerses Schnorhali. Βασιλείου Ψευτογκᾶ, Ἀνωθύμου Μητροπολίτου Βεροίας δύο ὄμιλοι εἰς τὸν Σταυρὸν. Michel Aubineau, Deux manuscrits chrysostomiens non catalogués: Athos, Panteleimon suppl. 100, 4 et 5. Constantine Charalampidis, The meaning of the representation of the Light of Thabor. Χρυσάνθης Μαυροπούλου-Τσιούμη, Οἱ Μικρογραφίες τοῦ Ψαλτηρίου ἀρ. 65 τῆς Μονῆς Διονυσίου. Βιβλιογραφικὸν δελτίον (σ. 175-207), Κατάλογος ληφθέντων βιβλίων (σ. 208-222), Χρονικὰ (σ. 224-236) καὶ Πίνακες (σ. 237).

5. Κληρονομία: Τόμος 7 (1975) τεῦχος Α΄ :

Archiprêtre Nicolas Afanassieff, L'assemblée Eucharistique unique dans l'Église ancienne. Wilhelm Schneemelcher, Das Konstantinische Zeitalter. Kritisch-historische Bemerkungen zu einem modernen Schlagwort. Gérasime Zaphiris, Connaissance naturelle d' Dieu d' après Athanase d' Alexandrie. Michel Aubineau, Textes chrysostomiens dans les mss athonites: Dochiariou 12 et Koutloumousiou 29, 30, 54, 55. Χρυσάνθης Μαυροπούλου-Τσιούμη, Πράξασι τῆς «Ἐπουρανίου Ἱερουσαλήμ» στὸ χειρόγραφο 762 τῆς Μ. Βατοπεδίου. Antoine-Émile Tachiaos, Le mouvement hesychaste pendant les dernières decennies du XIVe siècle. David Balfour, Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων, περιεχόντων τὰ γνωστὰ ἔργα τοῦ Συμεὼν ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης. Kallistos Timothy Ware, Φιλάρετος, Μητροπολίτης Μόσχας (1782-1867). Metropolit Stylianos Harkianakis, Die Einheit der Kirche als Auftragsmöglichkeit heute. Στυλιανῶ Παπαδοπούλου, Περὶ τὸν ὄρον «Ἀποστολικὸν Πατέρες». Κ. Ν. Παπαδοπούλου, Εἰς Πέτρον Ἀλεξανδρείας. Wolfgang Bienert, Zu den neuen Petrusfragmenten aus Cod. Vatop. 236. Gregor Larentzakis, Einige Aspekte des hl. Athanasios zur Einheit der Kirche. Βασιλείου Ψευτογκᾶ, Αἱ ὄμιλοι τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ὡς πηγὴ εἰς τὴν Ἑμνογραφίαν. Παναγιώτου Χρήστου, Ἡ γένεσις τοῦ Κοντακίου. Ἰωάννου Φουντούλη, Συμπλήρωσις τοῦ δευτέρου Τριφιδίου τῆς Παρασκευῆς τῆς Τυροφάγου. Χρυσάνθης Μαυροπούλου-Τσιούμη, Οἰκονογραφικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸν κώδικα ἀρ. 762 τῆς Μ. Βατοπεδίου. Νικολάου Παναγιωτάκη, Addendum εἰς τὸν Κατάλογον χειρογράφων τῶν ἔργων Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης. Olivier Clément, L' Eucharistie dans la pensée de Paul Evdokimov. Βιβλιογραφικὸν δελτίον (σ. 171-186 καὶ 399-413), Κατάλογος ληφθέντων βιβλίων

(σ. 187-202 καὶ 414-425), Χρονικά (σ. 205-225), Νεκρολογία (σ. 426-428) καὶ Πίνακες (σ. 429-444).

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Συμπόσιον. Studies on St. John Chrysostom. Ἀνάλεκτα Βλατάδων ἀρ. 18. Πατριαρχικὸν Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν. Θεσ/κη 1973.

Ι. Τοῦ «Συμποσίου» Σπουδῶν, ἀναφερομένων εἰς τὴν μεγάλην Πατερικὴν Μορφὴν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ἐμπνευστῆς καὶ ὀργανωτῆς ὑπῆρξεν ὁ συνάδελφος Παν. Κ. Χρήστου ἐν Θεσ/κη. Ἐν Προλόγῳ ἐκτίθησιν ὁ ἴδιος τὸν ἀντικειμενικὸν σκοπὸν, εἰς δὲ ἀπέβλεπεν ἡ τοῦ ἐπιστημονικοῦ τούτου «Συμποσίου» συνάθροισις διαπρεπῶν Χρυσοστομολόγων, ἡμετέρων τε καὶ ξένων, κυρίως ἐκ τῆς Δύσεως. Ἦτο «ἡ ἀναλλαγὴ σκέψεων περὶ αὐτοῦ (ἦτοι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἄλλὰ μόνον ἀναλλαγὴ σκέψεων καὶ οὐχὶ προβολὴ τῆς προσωπικότητος τοῦ μεγάλου τούτου Πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας δι' ἐπιστημονικῶν Ἀνακoinώσεων, προαγουσῶν ἐπὶ μέρους θέματα καὶ προβλήματα, ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον;) καὶ τῆς πνευματικῆς του κληροδοσίας». Εὐχάριστος πάντως εἶναι ἡ διαπίστωσις, ὅτι «αἱ Ἀνακoinώσεις καὶ αἱ συζητήσεις ἀπέληξαν εἰς ὠρισμένας προτάσεις, αἱ ὁποῖαι δυνατόν νὰ ὀδηγήσουν τελικῶς εἰς τὴν συγκρότησιν ἑνὸς εἰδικοῦ προγράμματος (περὶ ποίου ἀντικειμένου, δὲν ἀναφέρεται. Ἐκδοτικοῦ τῶν χρυσοστομικῶν ἔργων, παλαιογραφικῆς ἐρευνῆς, δημοσιεύσεως μονογραφικῶν ἐπὶ θεμάτων θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικο-ιστορικῶν ἢ φιλολογικο-κριτικῶν ἢ λαογραφικῶν κλπ., κλπ.) εἰς τὸ λίαν προσεχὲς μέλλον». Ἄλλ' ἐν τῷ Ἐπιλόγῳ σεμινοπρεπῶς ἐξηγεῖ ὁ Καθηγητῆς Παν. Κ. Χρήστου, διατὶ ἀπέφυγε νὰ ὀνομάσῃ καὶ χαρακτηρίσῃ τὴν συνέλευσιν ταύτην «Συνέδριον», ἀλλ' ἀπλῶς «Συμπόσιον», ὡς συνάθροισιν μικροῦ ἀριθμοῦ εἰδικῶν ἐπιστημόνων πρὸς κοινὴν ἀναλλαγὴν γνωμῶν καὶ ἀπόψεων ἐπὶ μιᾶς ἐνδόξου Πατερικῆς Μορφῆς, εἰ καὶ κατὰ τὰς Ἀνακoinώσεις καὶ συζητήσεις ἐλέγχθησαν καὶ ἐβίβησαν προβλήματα εὐρυτάτου ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τε τὸν μέγαν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην τοῦ Δ' αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλην τὴν ὑπ' αὐτοῦ καλυπτομένην χρονικὴν περίοδον, Ἀνατολῆς τε καὶ Δύσεως. Τὸ μέγαν ἐπίτευγμα ἕως τῆς ἐν λόγῳ συναντήσεως ὑπῆρξεν ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ συναδέλφου Schraub διαπίστωσις, πόσον πλείονα διδάσκει ἢ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνάντησις ἐπιστημόνων τῆς αὐτῆς εἰδικότητος καὶ τῶν αὐτῶν διαφερόντων. Ἐν τῷ Ἐπιλόγῳ τοῦ ὁ Χρήστου, ἀναφέρει ὅτι πρόθεσις τοῦ ὑπ' αὐτὸν Ἰνστιτούτου εἶναι νὰ προαγάγῃ τὰς εἰς τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον ἀναφερομένας σπουδὰς, καὶ μάλιστα τὰς εἰς τὴν Θεολογίαν αὐτοῦ, τὴν Γραμματείαν, τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Βυζαντιακὸν Κράτος. Ἐκ τούτου πρόθεσις τοῦ Ἰνστιτούτου εἶναι νὰ ὀργανώσῃ «Κέντρον Χρυσοστομικῶν Σπουδῶν». Τὰ τελευταῖα δὲ δύο ἔτη νέοι ἐπιστήμονες, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Ἰνστιτούτου συντάξαν μελέτας περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Χρυσοστόμου. Τὸ ἀρξάμενον τοῦτο ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον, ἐπιθυμία τοῦ Ἰνστιτούτου εἶναι νὰ καταστῇ τὸ ὅλον ἔργον «συστηματικώτερον». Πρὸς τοῦτο προγραμματίζεται:

1. Προπαρασκευὴ κριτικῆς βιβλιογραφίας περὶ Χρυσοστόμου.
2. Ἴδρυσις εἰδικῆς χρυσοστομικῆς Βιβλιοθήκης, ὅσον τὸ δυνατόν πληρεστεράς.
3. Συλλογὴ μικροφίλμ χφφ. ἔργων χρυσοστομικῶν.
4. Ἐνίσχυσις τῶν χρυσοστομικῶν σπουδῶν διὰ «Συμποσίων» ἀνά διετία ἢ τριετία.

Σὺν ἐπὶ τούτοις πρόθεσις τοῦ Ἰνστιτούτου εἶναι ἡ συγκέντρωσις Codices Chrysostomici Graeci. Ἀνακoinώθη ἐπίσης ὅτι 20 τόμοι μικροῦ σχήματος, με κριτικὰς ἐκδόσεις χρυσοστομικῶν ἔργων ἠτοιμάσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰνστιτούτου, ἀποτελοῦντες μόνον τὸ 4/10 τοῦ συνόλου.

Εἰς τὴν προσφώνησιν ἀπήντησαν πάντες σχεδὸν οἱ μετασχόντες τοῦ «Συμποσίου», μὲ πρῶτον ἀντιφωνήσαντα τὸν ἐξαίρετον Πατρολόγον καὶ Παλαιογράφον ἐν Παρισίαις Καθηγητὴν Πατέρα Μ. Richard, ὅστις μάλιστα ὑπέδειξε καὶ τὰς δυσχερείας τῆς μελέτης καὶ συλλογῆς χφφ. μὲ χρυσοστομικὰ ἔργα, ἔργον πολλῶν ἐπιστημόνων καὶ μακρᾶς διαρκείας.

II. Τὰ Περιεχόμενα τοῦ ἐξ 146 σσ. ἀποτελεσθέντος τομίδιου μὲ τὰς Ἐνακοινώσεις εἶναι κατὰ τὴν σειρὰν δημοσιεύσεώς των, τὰ ἐξῆς:

- 1) Παν. Κ. Χρήστου, Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ οἱ Καππαδόκαι.
- 2) Emmanuel Amand de Mendieta, L'incompréhensibilité de l'Es-sense divine d'après Jean Chrysostome. 3) Jean Coman, L'unité du genre humain d'après Saint Jean Chrysostome. 4) M. - L. Guillaumin, Problèmes posés aux éditeurs de Jean Chrysostome par la richesse de son inspiration biblique. 5) A. - M. Malingrey, L'édition critique de Jean Chrysostome actualité de son oeuvre. volumes parus projets. 6) Marchel Richard, La collection Codices Chrysostomici Graeci. 7) Panagiotis Nicolopoulos, Codices Chrysostomici Graeci Athenienses. 8) Marchel Richard, Le commentaire de Saint Jean Chrysostome sur les Proverbes de Salomon. 9) Jean Dumortier, Tradition manuscrite et séquences d'homélies dans In illud: Vidi Dominum (PG 56, 97-142). 10) Michel Aubineau, Les homélies pascuales de Saint Jean Chrysostome. 11) Joseph Munitiz, A note on the Ps. - Chrysostom sermon On not fearing death. 12) Panagiotis Nicolopoulos, Les lettres inauthentiques de Saint Jean Chrysostome. 13) Robert Carter, The future of Chrysostome studies.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Ἰωάννου Ε. Ἀναστασίου, Κατάλογος χειρογράφων Κωδικῶν Ἱ. Μητροπόλεως Σάμου. (Ἀριστοτέλειον Παν/μιον Θεσ/κης. Ἐπιστημ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς. Παράρτημα ἀρ. 13 τοῦ ΙΖ' τόμου). Θεσσαλονίκη 1973, σ. 90+6 φωτοτυπίας χφφ.

Ἡ δημοσίευσίς Καταλόγου χφφ. κωδικῶν ἀποτελεῖ μεγάλην συμβολὴν εἰς τὴν παλαιογραφικὴν παράδοσιν καὶ εἰς τὴν ἀντλησὶν ποικίλων γνώσεων πηγαίων. Ἡ καταλογογράφησις ἐπιτυχής. Περιγράφονται 109 χφφ. μὲ τὰς διαστάσεις, ἀριθμὸν φύλλων καὶ χρονολογίαν. Ἐκ τῶν χφφ. κωδικῶν 13 εἶναι ἐκ μεμβράνης, οἱ ὑπόλοιποι δὲ ἐκ χάρτου. Ἐλάχιστοι κώδικες εἶναι τοῦ ΙΑ'-ΙΓ' αἰ., ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ἀνήκουν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸν ΙΗ' αἰ. Οἱ ἐν τέλει Πίνακες ὀνομάτων καὶ πραγμάτων συντομώτατοι. Ὁ Πρόλογος σύντομος, ἀλλὰ λίαν περιεκτικὸς καὶ διασαφητικὸς πρὸς κατανόησιν τῆς ἱστορίας τῆς Συλλογῆς τῶν κωδικῶν ὑπὸ τοῦ Σ. Μητροπολίτου κ. Παντελεήμονος, νῦν Θεσ/κης καὶ τῆς πρώτης γνωριμίας καὶ συντόμου καταλογογράφησεως τῆς Συλλογῆς ὑπὸ τοῦ δοκίμου φιλολόγου Ὀδυσσεῆς Λαμψίδου. Ὁ συνάδελφος κ. Ἰω. Ἀναστασίου εἶναι ἄξιος συγχαρητηρίων διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἀνὰ χεῖρας Καταλόγου.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

ΤΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (Βιβλιοθήκη Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, ἀρ. 13). Τόμος τρίτος. Μέρος πρῶτον: Ἀρχειακά. Μέρος δεύτερον: Σχεδια-

σμα Ἀπομνημονευμάτων Νικολάου Σπηλιάδου (ἀπὸ Αὐγ. 1831 ἕως 25 Ἰαν. 1833) (Συνέχεια ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 9 Δημοσιεύματος) (Αὐτόγραφον χειρόγραφον τῆς Συλλογῆς Γιάννη Βλαχογιάννη). Μέρος τρίτον: Κατάλογοι καὶ Εὐρετήρια τῶν Συλλογῶν (Σειρὰ Γ'). Μέρος τέταρτον: Τὰ Ἱστορικά ἔγγραφα τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821 εἰς περιλήψεις καὶ περικοπὰς (Κατάλογος τέταρτος). — Εἰσαγωγή - ἐπιμέλεια - εὐρετήριο, ὑπὸ Κωνσταντίνου Ἀθαν. Διαμαντῆ, Δ.Φ., Διευθυντοῦ τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1974, σσ. 1-1033.

1. Ὁ λαμβάνων εἰς χεῖρας τὸν παρόντα δγκωδέστατον τόμον τῶν «Περιεχομένων τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους» αἰσθάνεται ἐκπληξιν, ἀλλὰ καὶ θαυμασμόν. Ἐκπληξιν διὰ τὸν ἀφθιτον καὶ ἀγνωστον τοῖς πολλοῖς πλοῦτον τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους· ἄμα δὲ καὶ θαυμασμόν διὰ τὴν φιλοπονίαν, τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν τοῦ μεθοδικῶς σχεδιάσαντος καὶ πραγματοποιήσαντος τὸ μέγα τοῦτο ἔργον. Καὶ μόνη ἡ τακτοποίησις καὶ ἡ καθ' ὕλην ἐν τῇ ἀρμοζούσῃ σειρᾷ τοποθέτησις τοῦ ποικίλου ἀρχειακοῦ ὕλικου, ἀκόμη καὶ ἡ παρακολούθησις καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν τυπογραφικῶν δοκιμῶν, προκαλοῦν καὶ ἐκπληξιν καὶ θαυμασμόν διὰ τὸν μοχθήσαντα, ἀλλὰ καὶ συλλαβόντα τὴν ἀρίστην ἔμπνευσιν νὰ δοθοῦν εἰς τὴν δημοσιότητα τὰ Κείμενα τῶν Ἀρχείων, δι' ὧν θὰ γνωσθοῦν ἀγνωστοὶ σελίδες ἀνυπολόγιστου ἱστορικῆς καὶ διη καὶ ἐθνικῆς σημασίας δι' ἡμᾶς σήμερον. Δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν μου τοὺς προηγηθέντας τόμους, δι' ὧν, ὡς ἐν Προλόγῳ ἀναγράφεται, σπουδαιότατα Κείμενα Ἀρχειακά ἐδόθησαν εἰς τὴν δημοσιότητα, διὰ νὰ δύναμαι νὰ κρίνω καὶ περὶ αὐτῶν. Πάντως διὰ τοὺς ἱστορικούς, ἀλλὰ καὶ διὰ πάντα μεμορφωμένον, ἡ σπουδαιότης τῶν Ἀρχείων εἶναι πασιφανής. Εἶναι τὰ πηγαῖα γραπτὰ Μνημεῖα, δι' ὧν διαφωτίζονται, περιγράφονται, ἀναλύονται, κρίνονται τὰ γεγονότα τοῦ Ἑθνους κατὰ τὸ παρελθόν καὶ προβληματίζουσι τοὺς νέους ἐρευνητὰς ἐπιστήμονας ἐπὶ πλείστον σημείοις τῶν διαφερόντων ἐκάστου.

2. Καίτοι ἡ ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία καὶ δεοντολογία ἀπαρέσκεται εἰς τοὺς σχινοειδεῖς ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ τίτλους, ἐν τούτοις ὁ τίτλος τοῦ ἀνα χεῖρας ἔργου, ὡς ἐρμηνευτικὸς τοῦ περιεχομένου, αἶρει τὴν πρώτην ἄπωσιν τοῦ μελετητοῦ, ἐπεὶ διὰ παριστᾶ δι' ὀλίγων τὸ ὅλον περιεχόμενον τοῦ δγκώδους τόμου. Οὕτω πως ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως ὁ ἀναγνώστης ποῖον τὸ ὕλικόν, τὸ εἰς τὸ πολὺ δημόσιον παρεχόμενον, ἀλλὰ καὶ ποῖα ἡ ἀξία τούτου, ἐκ πρώτης ἔτι ὀψεως. Ὁ συντάξας τὸ ὅλον σχέδιον καὶ δούς εἰς τὴν δημοσιότητα «Τὰ Περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους» Κων. Ἀθ. Διαμαντῆς, Δ.Φ. Διευθυντῆς τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, ὡς καὶ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ Εἰσαγωγῆ τοῦ παρόντος τόμου (σ. 22) ἐξηγεῖ πλήρως καὶ τὴν σπουδαιότητα τοῦ δημοσιουμένου ὕλικου καὶ τὸν σκοπὸν, εἰς δὲ ἀποβλέπει ἡ ἔκδοσις αὐτῆ. Λέγει: «Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 13 Δημοσιεύματος τοῦ τρέχοντος ἔτους συνεζίζομεν τὴν περιγραφὴν τῶν Περιεχομένων τῆς ὑπηρεσίας, δημοσιεύομεν σπουδαῖα Ἀπομνημονεύματα καὶ παρέχομεν καὶ ἄλλας Ἀρχειακάς εἰδήσεις τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος. Ἡ ἔκδοσις τῶν Καταλόγων ἀποβλέπει ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν διασφάλισιν τοῦ ὕλικου, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν γνωστοποίησιν τούτου πρὸς τὸ κοινόν, διὸ καὶ προετιμήσαμεν, ἀντὶ τῶν ἐπὶ πολλὰ ἔτη παρασκευαζομένων ἀναλυτικῶν καὶ λίαν ἐξεζητημένων Καταλόγων, οἱ ὅποιοι συνθήως σπανίως δημοσιεύονται, τὴν ἔκδοσιν χρηστικῶν Καταλόγων διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ περιλάβωμεν ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερον μέρος τῶν περιεχομένων τῶν Ἀρχειακῶν Ὑπηρεσιῶν». Περαιτέρω ἐξηγεῖ ὁ ἐκδότης, Διευθυντῆς καὶ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, διατὶ περιέλαβεν ἐν τῷ τόμῳ καὶ σχετικὴν Ἐκθεσιν περὶ τῆς καταστάσεως καὶ τῶν ἀνογκῶν τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης. Ἐπίσης ἐξαιρεῖ τὴν σημασίαν τῆς δημοσιεύσεως τῶν προσωρινῶν Καταλό-

γων τῆς Συλλογῆς Βλαχογιάννη καὶ τὴν σχετικὴν προεργασίαν διὰ τὴν δωρεὰν τῆς Ἀγγελικῆς Βλαχογιάννη τῆς Συλλογῆς ταύτης εἰς τὸ Κράτος, τῇ μεσιτείᾳ καὶ διαφωτίσει τοῦ ἀοιδίμου Διευθυντοῦ ἄλλοτε τῶν Γραμμάτων ἐν τῷ Ὑπουργεῖῳ Ἐθνικῆς Παιδείας Μιχαήλ Σ. Μαντοῦδη.

3. Ὁ χώρος δὲν ἐπιτρέπει οὔτε ἀπλὴν καταγραφὴν τῶν Περιεχομένων τοῦ ἀνά χειρας τόμου. Τελευτώντες, τοῦτο μόνον θὰ εἴπωμεν. Θεωροῦμεν τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἔργου τούτου ἀνυπολογίστου ἀξίας καὶ σημασίας. Τὸν δὲ ἐκδότην καὶ Διευθυντὴν τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων, οὐχὶ ἀπλῶς ἐπαινῶ ἀξιῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπονομῆς αὐτῷ δικαίας ἐπισήμου ἀναγνωρίσεως κρατικῆς εὐγνωμοσύνης διὰ τὸ πολύμοχθον ἐπιτευγμὰ του. Προσωπικῶς ἐπεύχομαι αὐτῷ ζῆλον συνεχῆ καὶ ἀκούραστον διάθεσιν πρὸς ὀλοκλήρωσιν τοῦ ἔθνωφελούς ἔργου του. Ἀξιοὶ συγχαρητηρίων εἶναι καὶ πάντες οἱ κρατικοὶ Ὀργανισμοὶ οἱ συμβοηθῆσαντες ὕλικῶς καὶ ἠθικῶς εἰς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Bulletin analytique de Bibliographie Hellénique. (Collection de l'Institut Français d'Athènes). Tome XXXI. Année Bibliographique 1970. Athènes 1973: Littérature (σ. 1-102 + 491-547 + 785-866). Ἔτερος τόμος τῆς βιβλιογραφίας τοῦ ἔτους 1970, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰς Ἐπιστήμας: Sciences et Techniques. Sciences de la Terre (σ. 1-15 + 103-159 + 549-609 + 785-886). Ἔτερος τόμος τῆς Βιβλιογραφίας τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1970, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰς Ἐπιστήμας: Sciences Humaines I: Philosophie- Questions Religieuses - Enseignement (σ. 1-15 + 245-334 + 659-719 + 785-866).

Τὸ ν' ἀσχοληθῶμεν καὶ μὲ ἀπλὴν ἔστω ἀνάλυσιν τοῦ Πίνακος τῶν περιεχομένων τοῦ ἐξαιρέτου τούτου καὶ διεθνῶς γνωστοῦ Βιβλιογραφικοῦ Περιοδικοῦ Συγγράμματος τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιστήμης καθόλου, θ' ἀπῆται καὶ χώρον πολὺν καὶ χρόνον μακρὸν. Τοῦτο μόνον ἐπισημαίνομεν. Τὸ Δελτίον τοῦτο περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος καὶ συγχρόνως προβάλλει τὴν ὑποδειγματικὴν εὐσυνειδησίαν τῶν ἐκδοτῶν καὶ συνεργατῶν τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν. Μὲ θαυμαστὴν γαλατικὴν μέθοδον, μὲ ἀκριβολογίαν διατυπώσεως, μὲ ἀντικειμενικότητα ἐν τῇ ἀναλύσει τῶν μελετῶν, μὲ ἀξιοθαύμαστον ἐνημερότητα τοῦ κυκλοφορομένου ἀφθόνου δημοσιογραφικοῦ καὶ παντὸς εἶδους ὕλικου, πασῶν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, γεννοῦν εἰς ὄλους τοὺς Ἕλληνας αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης, ἀλλὰ καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τὴν μεγάλην συμβολὴν τῶν ἀξίων πάσης τιμῆς καὶ σεβασμοῦ Γάλλων ἐπιστημόνων τῶν ἐν τῷ Γαλλικῷ Ἰνστιτούτῳ τῶν Ἀθηνῶν, πάλαι τε καὶ νῦν, μοχθοῦντων ἐπὶ ὅλων τῶν πεδίων τῆς Ἀρχαίας καὶ Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Σκέψεως. Εἶμαι βέβαιος ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ συνεισφέρει εἰς τὴν βαρεῖαν ἀσφαλῶς οἰκονομικὴν ἐπιβάρυνσιν τοῦ Ἰνστιτούτου καὶ διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βιβλιογραφικοῦ Δελτίου. Ἐὰν ἔχι, ἔχει καθήκον νὰ τὸ πράξῃ. Οἱ Ξένοι φίλοι ἡμῶν καταναλίσκουν τὰς πνευματικὰς τῶν δυνάμεις εἰς παντοσείδεις ἔρευνας ἐπιστημονικὰς τῶν πολιτιστικῶν καὶ πνευματικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπ' ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς μέχρι σήμερον, τιμῶντες οὕτω καὶ ἑαυτοὺς, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος. Πέραν τῆς βαθεῖας εὐγνωμοσύνης, τῆς δικαίας ὑπολήψεως, ἀκόμη καὶ τῆς ἀγάπης ἡμῶν, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ συμβάλωμεν κατὰ δύναμιν καὶ εἰς τὰς γενικωτέρας ἐκτυπωτικὰς ὕλικὰς ἀνάγκας τοῦ Ἰδρύματος; Δὲν γνωρίζω τί τὸ Δημόσιον συνεισφέρει. Ἀπλὴν εὐχὴν ἐκφράζω καὶ θὰ αἰσθανθῶ μεγάλην χαρὰν, πληροφορούμενος ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον συνεισφέρει τὸ ἐξ ἑαυτοῦ ὑπὲρ τοῦ εὐγενούς τούτου

ἔργου ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου, ἔστω καὶ ἂν τὸ Ἰνστιτούτον, λόγῳ ἀταρξείας ἢ λεπτότητος, ἀρνηθῆ τὴν ὕφ' ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων ὕλικὴν συμβολήν.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (Κέντρου ἐρεῦνης τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ νέου Ἑλληνισμοῦ), Γεωργίου Χούμνου ἢ κοσμογέννησις. Ἀνέκδοτον στιχοῦργημα τοῦ ἱε' αἰῶνος. Ἐμμετρος παράφρασις τῆς Γενέσεως καὶ Ἐξόδου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Κριτικὴ ἔκδοσις ὑπὸ Γεωργίου Α. Μέγα, ἀκαδημαϊκοῦ. Ἀθήναι 1975, σελ. VII+220, μετὰ 14 πινάκων ἐκτὸς κειμένου, σχ. 8ον.

Πρόκειται περὶ ποιητικῆς παραφράσεως τῆς Γενέσεως καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς Ἐξόδου, γενομένης ἐπὶ τῇ βᾶσει οὐ μόνον τοῦ ἐπισήμου ἐκκλησιαστικοῦ κειμένου αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀποκρῦφων τινῶν λαϊκῶν παραδόσεων, καὶ διὰ τοῦτο παρουσιαζούσης μέγα ἐνδιαφέρον οὐ μόνον ἀπὸ θεολογικῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ λογοτεχνικῆς καὶ γλωσσικῆς καὶ λαογραφικῆς ἐπόψεως. Ἀνάγεται δὲ ἡ ἀκοσμογέννησις τοῦ ἐκ Χάνδακος τῆς Κρήτης καταγομένου Γεωργίου Χούμνου εἰς τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ ἱε' αἰῶνος, ἀντλεῖ ὅμως καὶ ἐξ ἀρχαιοτέρων πηγῶν.

Τοῦ κειμένου τῆς κοσμογενήσεως τοῦ Χούμνου ἐν τῇ μετὰ χεῖρας κριτικῇ ἐκδόσει αὐτῆς προηγεῖται πρόλογος καὶ μακρὰ καὶ ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγή τοῦ κ. Μέγα (σ. 1-38), ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐρευνῶνται ὑπ' αὐτοῦ τὰ ἐπόμενα ἐξ ἑμάτων: α) Ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου διὰ τεσσάρων σφζομένων κωδίκων, ἦτοι τοῦ Μαρκιανοῦ, τοῦ Βιενναίου, τοῦ Βρετανικοῦ καὶ τοῦ Σιναϊτικοῦ, ὡς καὶ τριῶν μικρῶν ἀποσπασμάτων, ἐκδοδομένων ἐκ Ζακυνθίου τινος χειρογράφου ἀπολεσθέντος. Οἱ ἀνωτέρω τέσσαρες κώδικες περιγράφονται καὶ ἀξιολογοῦνται δεόντως, εἶχεν ὅμως διαλάβει διεξοδικῶς περὶ αὐτῶν ὁ ἐκδότης καὶ εἰς ἀνακοίνωσίν του, γενομένην ἐνώπιον τοῦ Ἀ' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου τοῦ 1962, ἔνθα καθώρισε τὴν ἀξίαν ἐκάστου καὶ τὴν συμβολὴν ἣν ἠδύνατο ἕκαστος νὰ παράσχη εἰς τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου. β) Ἐρευνᾶται ὁ καταρτισμὸς τοῦ κειμένου, οὗτινος ἐχρησίμωσεν ὡς βᾶσις ὁ Μαρκιανὸς κώδιξ ὡς παλαιότερος, τῶν παραλείψεων καὶ ἀλλοιώσεων αὐτοῦ ἀναπληρωθεῖσιν διὰ τῶν ἄλλων κωδίκων κατὰ τὴν κριτικὴν ἐπεξεργασίαν καὶ ἀποκατάστασιν αὐτοῦ. γ) Ὁμοίως ἐξετάζεται ἡ γλῶσσα τοῦ ποιήματος, ἥτις εἶναι ἡ κοινὴ τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης, ἀνάμεικτος ὅμως ἐκ λέξεων καὶ τύπων καὶ ἰδιωματισμῶν τῆς Κρητικῆς διαλέκτου καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης, ἐνῶ ἡ στιχοῦργία αὐτοῦ εἶναι εἰς στίχους δεκαπεντασυλλάβους κατὰ διστίχους ὁμοιοκαταλήκτους στροφάς. δ) Ἐπιχειρεῖται ἀνάλυσις τοῦ ποιήματος ἐκτενῆς ἐν ἀντιπαράβολῇ πρὸς τὸ ἀύθεντικὸν ἐκκλησιαστικὸν κείμενον τῆς Γενέσεως καὶ τῆς Ἐξόδου, ἀλλὰ μεθ' ἱκανῶν δημηδῶν ἀποκρῦφων παραδόσεων, «αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἀπετέλεσαν σπουδαῖον μέρος τῆς θρησκευτικῆς μορφώσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν», ὡς παρατηρεῖ ὁ κ. Μέγας (σ. 30). ε) Πηγαι τοῦ Χούμνου θεωροῦνται κατὰ πρῶτον μὲν καὶ κύριον λόγον τὸ κείμενον τῶν δύο πρώτων βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης καὶ Ἰσως καὶ ἑτέρα τις παράφρασις αὐτοῦ, δευτερευόντως δὲ αἱ κυκλοφοροῦσαι τότε παρὰ τῷ λαῷ παλαιαὶ θρησκευτικαὶ παραδόσεις, καὶ κυρίως προσηγηθεῖσα τις ἀρχαίζουσα μεταγραφή τῆς Π. Διαθήκης, γνωστὴ ὡς «Ἱστορία παλαιοῦ». στ) καὶ τελευταῖον, ὁ Χούμνος χαρακτηρίζεται καὶ ὡς ποιητής, καθ' ὅσον «δὲν λείπει ἐκ τῆς παραφράσεώς του τὸ ποιητικὸν στοιχεῖον... ἡ δύναμις τῆς ἐκφράσεως, ὁ πλοῦτος τῶν ὥραιων εἰκόνων, ἡ δεξιοτεχνία εἰς τὴν μετρικὴν μορφήν καὶ τὴν κατασκευὴν πλουσίας βίμας», καὶ ἐπὶ πλεόν αὐτοῦ δὲν ἀποδίδει τὸ πεζὸν κείμενον δουλικῶς, ἀλλὰ τὸ ἐπεξεργάζεται με ἀρκετὴν ἐλευθερίαν καὶ ἔμπνευσιν καὶ καλαισθησίαν, προσδίδων εἰς αὐτὸ μορφήν ποιητικὴν», ὡς κρίνει ὁ ἐκδότης (σ. 30, 35, 36, 38).

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω λίαν διαφωτιστικὴν εἰσαγωγὴν ἀκολουθεῖ τὸ ἐκ 2832 στίχων κείμενον τῆς κοσμογεννήσεως τοῦ Χοῦμνου, ἀποκατασταθὲν κατόπιν ἐργάδους καὶ ὑποδειγματικῆς κριτικῆς ἐπεξεργασίας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημονευθέντων χειρογράφων αὐτοῦ (σ. 41-169), συνοδευόμενον δὲ ὑπὸ ἐκτενοῦς καὶ σφόδρα ἐπιμελημένου κριτικοῦ ὑπομνήματος. Κατ' ἕκτασιν τὸ ποιητικὸν τοῦτο κείμενον εἶναι βραχύτερον τοῦ ἀντιστοίχου ἐπισήμου ἐκκλησιαστικοῦ κειμένου τῆς Π. Διαθήκης, συντετακμένων ἢ παραλειπομένων ἰκανῶν τμημάτων αὐτοῦ, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἐγένοντο ἰκαναὶ προσθήκαι ἀγνώστων καὶ ξένων πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν κείμενον διηγήσεων καὶ ἄλλων στοιχείων, εἰλημμένων ἐξ ἀποκρυφῶν λαϊκῶν παραδόσεων, καὶ συνυπολογιζομένων εἰς πεντακοσίους περίπου στίχους. Ὡς δείγματα τῆς ποιητικῆς παραφράσεως τοῦ Χοῦμνου παρατίθενται ἐνταῦθα τὰ ἐπόμενα τέσσαρα χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα:

α) Ἡ ἀρχὴ τῆς «κοσμογεννήσεως»:

«Δέομαι, τρισυπόστατε Κύριε καὶ Πατέρα,
τὴν χάριν σου μ' ἀπόστειλε ἐτούτην τὴν ἡμέρα,
καὶ φώτισόν μου τὴν καρδίαν, τὸν νοῦν καὶ τὴν κοιλίαν,
νὰ ξηγηθῶ τοῦ Μωϋσῆ τὴν θεῖαν ὁμιλίαν·
τὰ ἔργα τὰ εἰκοσιδύο τῆς ὁλονῆς τῆς κτίσεως,
στὰ ποῖα ἀναθιβάνεται ἡ τῶν ἀγγέλων φύσις,
σ' ὄλην τὴν κοσμογέννησιν καὶ πλάσιν τῶν ἀνθρώπων,
τὸ πῶς ἐπλάστην ὁ Ἄδὰμ ἐκ τῆς Ἐδὲμ τὸν τόπον,
ὅπ' ὤρισεν ὁ Ποιητὴς νὰ ἔχη ἀθανασίαν,
καὶ νὰ ἔχη εἰς τὴν παράδεισον μεγάλην ἐξουσίαν...» (στίχ. 1-10, σελ. 41).

β) Ἡ παρεμβληθεῖσα ἐν τῇ ἑξαήμερῳ τοῦ Μωϋσέως ἀγγελολογία καὶ δαιμονολογία:

«Καὶ δέκα τάγματα ἔκαμεν, ἀγγελικὴν τὴν φύσιν,
καὶ ἀπέτις ἐξετέλειωσεν Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν,
τὸ τάγμα τὸ λαμπρότερον, αὐτὸς ὁ Ἐωσφόρος,
εἶδεν τὸν οὐρανὸν λαμπρὸν κ' ἐξέστηκεν ἀπόρως.
Κ' ἠθέλησεν τοῦ Ποιητοῦ νὰ γένη ὠμοιωμένος
κ' εὐθύς, ὡς τὸ ἠθυμήθηκεν, εὐρέθην γκρεμισμένος.
Ἐκ τὰ ψηλά στὴν ἄβυσσον γίνεταί ἡ κατοικία του
καὶ σὺρνει καὶ πολλοὺς μ' αὐτὸν ὅπου ἴσα συντροφιά του» (στίχ. 25-32, σελ. 42).

γ) Ἀντὶ τοῦ πρωτευαγγελίου τὰ ἐπόμενα:

«Λάδιν τὸν πορφυρώτατον, τὸ λὲν ἐλεημοσύνην,
εἰς τὸν ἐρχόμενον καιρὸν μὲ ταπεινοφροσύνην,
εἰς ἐξ ἡμῶν θέλει φανῆ, Ἐκεῖνον θέλω πέψει
διὰ σὲ νὰ λάβῃ θάνατον καὶ νὰ σὲ ξεμιστέψῃ.
Εἰς πεῦκον, κέδρον, γίνωσκε, σ' αὐτὸ τὸ κυπαρίσσιν,
διὰ σένα θέλει ὑψωθῆ σ' Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν» (στίχ. 109—114, σελ. 46).
«Ἀκόμη νὰ κατέχετε, ἄμαν ἐσᾶς ἀφήνω,
διὰ τοὺς καιροὺς τσ' ἐρχόμενους κ' εἰς τὸν καιρὸν ἐκεῖνον,
μέγαν Προφήτην ὁ Θεὸς θέλει σᾶς ἀναστήσει,
στοὺς ἀδελφούς σας σὰν ἐμὲ ἐκεῖνον θέλει ἀφήσει.
Καὶ ὅλοι νὰ τοῦ ἰπακούσετε ἔς ὅ,τι σᾶς ἀναφέρῃ,
νὰ λάβετε συγχώρησιν ἀπ' αὐτοῦ τὸ χέρι» (στίχ. 2814-2818, σελ. 168).

δ) Τὸ τέλος τοῦ ποιήματος, ἔνθα δηλοῦται καὶ ἡ ταυτότης τοῦ ποιητοῦ:

«Τὰ δυὸ βιβλία τοῦ Μωσῆ τῶρα ζετελειωθῆκαν,
στὸν κόπο αὐτόν, τὸν ἤρχισα, τίποτας οὐκ ἀφῆκα.
Γεώργιος Χοῦμνος μὲ σπουδὴν ἐβάλληκεν νὰ γράψῃ,
τὴν Γένεσιν καὶ Ἐξοδὸν σὲ ῥίμα νὰ τὴν τάξῃ» (στίχ. 2829-2832, σελ. 169).

Μετὰ τὸ κείμενον τοῦ Χοῦμνου ἔπονται σημειώσεις ποικίλου περιεχομένου τοῦ ἐκδότου, ἀναφερόμεναι καὶ ἐπεξηγοῦσαι πολλοὺς στίχους τοῦ κειμένου (σ. 173-194), ἐπιμετρον περὶ τοῦ ἀπολεσθέντος χειρογράφου τῆς Ζακύνθου (σ. 195-198), γλωσσάριον ἐν τῷ ὁποίῳ σημειοῦνται αἱ σημασίαι τῶν ἐν τῇ κοσμογεννήσει λέξεων ὡς καὶ ἄλλα στοιχεῖα (σ. 201-219), ἐν τέλει δὲ 14 πίνακες πανομοιότυποι σελίδων τῶν κωδίκων τοῦ κειμένου.

Τοιοῦτον τὸ περιεχόμενον τῆς παρούσης λαμπρᾶς ἐργασίας τοῦ κ. Γ. Μέγα. Ἡ σημασία αὐτῆς εἶναι μεγάλη, καθ' ὅσον πρόκειται περὶ ἀρτίας καὶ ὑποδειγματικῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνεκδότου τούτου ἀγιογραφικοῦ στιχοιργήματος τοῦ Χοῦμνου, οὗτινος εἶχε προηγουμένως πραγματοποιήσει ὁ ἀγγλος Fr. H. Marshall μερικὴν μόνον ἐκδοσιν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τοῦ Βρετανικοῦ κώδικος. Τῆς ἐκδόσεως δὲ ταύτης βιβλιοκρισίαν ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Μέγας ἐν ἔτει 1929 (ἐν «Byz.—Neugriechische Jahrbücher», τ. 7), καὶ ἐκ τῆς ἀφορμῆς ἀκριβῶς ταύτης ἀπεφάσισε νὰ παρασκευάσῃ τὴν παρούσαν πλήρη καὶ καλαίσθητον εἰς ἐμφάνισιν ἐκδοσιν τῆς κοσμογεννήσεως τοῦ Χοῦμνου. Πράγματι ἔκτοτε ἤρξατο μελετᾶν τὴν ὅλην γραπτὴν παράδοσιν, τὸ περιεχόμενον καὶ πάντα τὰ συναφῆ προβλήματα τῆς κριτικῆς ἀποκαταστάσεως καὶ ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τούτου, — παραλλήλως πρὸς τὸ γόνιμον λαογραφικὸν καὶ τὸ ἄλλο ἐπιστημονικὸν ἔργον αὐτοῦ—, καὶ μετὰ πολυετῆ καὶ πολύμοχθον ἐργασίαν ἤγαγεν εἰς ἐπιτυχῆς πέρας τὴν ἀναληφθεῖσαν προσπάθειαν. Ὅθεν χάριτες ὀφείλονται αὐτῷ διὰ τὸ ἐπιζῆλον ἐπίτευγμά του, τ.ἐ. τὴν παράδοσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀξιολόγου ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Χοῦμνου, τὸ ὁποῖον συνέβαλε σπουδαίως εἰς τὴν θρησκευτικὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς γλώσσης του καὶ τὴν πρόδον τῆς λογοτεχνίας αὐτοῦ.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗΣ

Μητροπολίτου Κίτρους Βαρνάβα Δ. Τζωρτζάτου, Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχικῶν καὶ Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, τευχὴ Α'—Ζ', Ἀθῆναι 1967-1975.

Διὰ τῆς κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 1975 δημοσιεύσεως τῶν δύο τελευταίων μελετῶν τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Κίτρους κ. Βαρνάβα περὶ τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τῶν Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν Πολωνίας καὶ Ἀλβανίας συνεπληρώθη ἐπτάτευχον ἔργον του περὶ τῶν βασικῶν θεσμῶν διοικήσεως ἀπασῶν τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχικῶν καὶ Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν: Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, Ρωσίας, Σερβίας, Ρουμανίας, Βουλγαρίας, Κύπρου, Ἑλλάδος, Πολωνίας καὶ Ἀλβανίας, ὅπερ προῦρισται νὰ καλύψῃ τὸ ὑφιστάμενον μέγα κενὸν ἐν τῇ πανορθόδοξῳ νομοκανονικῇ γραμματείᾳ, ἀποτελοῦν μεγάλην προσφορὰν εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου καὶ πολῦτιμον δῶρον εἰς τὴν Ὁρθοδόξian. Τὸ ἀξιολογώτατον τοῦτο συγγραφικὸν ἔργον συνίσταται ἐκ τῶν ἐπομένων ἐπτὰ μειζόνων καὶ ἐλασσόνων πραγματειῶν, δημοσιευθειῶν κατὰ τὴν τελευταίαν ἐννεαετίαν.

Α'. «Ἡ Καταστατικὴ νομοθεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου», Ἀθῆναι 1967, σελ. 631. Διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη, ἐξ ὧν ἐν τῷ πρώτῳ δημοσιεύονται αἱ Ἐκκλησιαστικαὶ καταστατικαὶ πράξεις, ἐν τῷ δευτέρῳ αἱ

«Συνταγματικαὶ διατάξεις», ἐν τῷ τρίτῳ οἱ «Καταστατικοὶ νόμοι» καὶ ἐν τῷ τετάρτῳ τὰ ὑπὸ ἐπισήμων ὀργάνων καταρτισθέντα «Σχέδια καταστατικῶν νόμων».

Β'. «Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχείων μετὰ ἱστορικῶν ἀνασκοπήσεων», Ἀθήναι 1972, σελ. 433. Πραγματεύεται περὶ τῶν θεσμῶν διοικήσεως τῶν Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, Ρωσίας, Σερβίας, Ρουμανίας καὶ Βουλγαρίας, καταχωρίζονται δὲ αὐτοσφύτως τὰ σήμερον ἐν αὐτοῖς ἰσχύοντα.

Γ'. «Ἡ δικονομία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ῥουμανίας μετὰ ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως», Ἀθήναι 1973, σ. 78. Ἡ ἐργασία αὕτη, ἀποτελοῦσα ἐπέκτασιν τῶν ἐν σελ. 271-320 τοῦ προηγουμένου ἔργου ἐκτεθέντων περὶ τῶν βασικῶν θεσμῶν διοικήσεως τοῦ Πατριαρχείου Ῥουμανίας, διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ἐξ ὧν ἐν μὲν τῷ πρώτῳ παρέχεται συνοπτικὴ ἱστορικὴ ἐπισκόπησις περὶ τῶν δικονομικῶν διατάξεων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ῥουμανίας, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ δημοσιεύονται τὰ κείμενα αὐτῶν.

Δ'. «Οἱ νέοι βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας», Ἀθήναι 1973, σελ. 16. Τὸ τεῦχος τοῦτο ἀποτελεῖ συμπλήρωμα τῶν ἐν τῷ ὡς ἄνω δευτέρῳ ἔργῳ σελ. 103-138 διαλαμβανόμενων περὶ τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας διὰ τῆς δημοσιεύσεως ἐν μεταφράσει δύο νέων κανονισμῶν τοῦ Πατριαρχείου τούτου, ἐκδοθέντων προσφάτως, κατὰ τὰ ἔτη 1972 καὶ 1973.

Ε'. «Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου μετὰ ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως», Ἀθήναι 1974, σελ. 138. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ προτάσσεται ἱστορικὴ ἀνασκόπησις περὶ τῶν θεσμῶν διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, καλύπτουσα τὸ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως καὶ εἰτα τῆς ἀνακηρύξεως αὐτῆς ὡς αὐτοκεφάλου διάστημα μέχρι τοῦ παρόντος, ἐν συνεχείᾳ δὲ δημοσιεύονται τὰ κείμενα πρῶτον τοῦ ἐν ἰσχύϊ καταστατικοῦ χάρτου τοῦ 1974, δεύτερον τῆς δικονομίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων, καὶ τρίτον τοῦ μὴ ἰσχύσαντος καταστατικοῦ χάρτου τοῦ 1929.

Σ'. «Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τῆς Αὐτοκεφάλου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Πολωνίας μετὰ ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως», Ἀθήναι 1975, σελ. 51. Προτάσσεται συνοπτικὴ ἱστορικὴ ἀνασκόπησις περὶ τῶν βασικῶν θεσμῶν διοικήσεως τῆς Πολωνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἔπεται δὲ τὸ κείμενον τοῦ ἰσχύοντος ἐσωτερικοῦ καταστατικοῦ αὐτῆς.

Ζ'. «Ἡ Ὁρθόδοξος Αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Ἀλβανίας καὶ οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως αὐτῆς», Ἀθήναι 1975, σελ. 80. Μετ' ἐπισκόπησιν τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ παρόντος, μετὰ πολλῶν ἀγνώστων καὶ τὸ πρῶτον δημοσιευόμενων στοιχείων, ὡς π.χ. τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τοῦ 1922 τῆς ἀντικανονικῶς τότε αὐτοανακηρυχθείσης αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἀλβανίας, παρατίθεται τὸ κείμενον τοῦ τελευταίου καταστατικοῦ χάρτου αὐτῆς, οὕτινος ἡ ἰσχύς ἔχει ἤδη διὰ τοῦ ἀπὸ 13/11/1967 Διατάγματος ἀτονήσει ἐν τῇ ἐμπεριστάτῳ ταύτῃ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ.

Κρίνοντας γενικῶς τὰς ἀνωτέρω ἐπτὰ πραγματείας τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Κίτρους, φρονούμεν, ὅτι ἀποτελοῦσιν ὄντως πολύτιμον προσφορὰν πρὸς τὰς Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας, τὸ πρῶτον τιθεμένην εἰς πρακτικὴν χρῆσιν αὐτῶν καὶ μέλλουσαν νὰ συντελέσῃ εἰς πληρεστέραν ἀμοιβαίαν γνωριμίαν καὶ εἰς προαγωγὴν τῶν διορθοδόξων σχέσεων καὶ τῆς μετ' ἀλλήλων συνεργασίας, ἔτι δὲ καὶ «εἰς ἀπωτέραν ἐπίτευξιν ποιάς τινος σχετικῆς ὁμοιομορφίας δι' ἀμοιβαίας ἐκτιμῆσεως τῶν ὅλων παρ' ἐκάστη ἀπαντῶσιν ἀγαθῶν στοιχείων», ὡς παρατηρεῖ ὁ Σεβ. συγγραφεύς. Πράγματι, τὸ ὅλον ἔργον ἀποτελεῖ, κατ' αὐτόν, «προῖον βαθείας τιμῆς καὶ ἀγάπης πρὸς τὰς ἱστορηθείσας ἀδελφὰς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ μέσον ἐξυτηρητέσεως... τῆς καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς διοικήσεως πληρεστέρας καὶ ἐπ' ἀμοιβαία ὠφελεία γνωριμίας αὐτῶν».

Τοιαύτη οὖσα ἢ μετὰ χεῖρας πολύτιμος νομοκανονικὴ ἐργασία, θὰ χρησιμεύσῃ ἀναμ-

φιβόλως ὡς βασικὸν βοήθημα εἰς τε τοὺς περὶ τὸ Κανονικὸν καὶ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον ἀσχολουμένους, ὡς καὶ εἰς τὰς διορθοδόξους καὶ διεκκλησιαστικὰς σχέσεις, τοὺς διεξαγομένους θεολογικοὺς διαλόγους καὶ τὴν προπαρασκευὴν τῆς μελλούσης Πανορθοδόξου Συνόδου. Ὅθεν, χάριτες ὀφείλονται εἰς τὸν Σεβ. Μητροπολίτην Κίτρους κ. Βαρνάβαν διὰ τὸ ἀξιολογώτατον ἔργον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἔτυχεν ἤδη γενικῆς ἀναγνωρίσεως ἐκ μέρους τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ παρ' ἡμετέρων καὶ ξένων εἰδικῶν, ὡς καὶ βραβεῖου ἐκ μέρους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΚΑΡΜΠΗΣ

Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (†), Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἔκδοσις 2α ἐπιτηρημένη, ἐν Ἀθήναις 1970, σελ. 936*.

Μὲ πολλὴν συγκίνησιν παρουσιάζω σήμερον ἐνώπιον τῆς Ὀλομελείας τῆς Ἀκαδημίας τὴν «Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων», ἔργον μέγα καὶ γενναῖον, τοῦ αἰοδιμοῦ ἡγεμόνος τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου καὶ τακτικοῦ μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἡ συγκίνησίς μου αὐτῇ, ἐκτός τῶν ἀντικειμενικῶν λόγων, οἱ ὅποιοι ἔγκεινται εἰς τὴν ὑπέροχον πράγματι αὐτὴν συγγραφὴν, ἔχει καὶ λόγον ὑποκειμενικόν, διότι ὁ συγγραφεὺς τῆς ὑπῆρξε διδάσκαλός μου ὡς Διευθυντῆς τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, ὅπου ἐφοίτησα καὶ ὅπου ἡ μελιχία, ἡρεμος καὶ εὐγενὴς μορφὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς ἐδέσποζε καθ' ὅλα τὰ ἔτη τῆς φοιτήσεώς μου εἰς τὴν Σχολὴν καὶ ἐσαγήνευε πάντας, πρὸ παντὸς ὅμως τοὺς μαθητὰς, μὲ τὴν ἀπεριόριστον καλωσύνην τὴν ὅποιαν διέθετε.

Ὅμως ἐδῶ προέχουν οἱ ἀντικειμενικοὶ λόγοι καὶ τὰ συναισθήματα ὑποχωροῦν. Ἡ παρούσα ἔκδοσις τῆς Ἱστορίας τῶν Ἱεροσολύμων, «τῆς μητρὸς ἀπασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν», εἶναι ἔκδοσις δευτέρα καὶ ἐπιτηρημένη, γενομένη τῇ μερίμνῃ τοῦ Πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων Βενεδίκτου τοῦ Α'. Ὁ συγγραφεὺς διὰ διαθήκης του ἀφῆκε τὰ χειρόγραφα του εἰς τὸν παλαιὸν μαθητὴν του ἀείμνηστον Γρηγόριον Παπαμιχαήλ, καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ὁ Γρηγόριος Παπαμιχαήλ ἐξέδωκε πολλὰ ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου. Μικρὸν ὅμως πρὸ τοῦ θανάτου του παρέδωκεν εἰς τὸν Πρωτοπρεσβύτερον Ἰωάννην Ράμφον ὅσα χειρόγραφα ἀπέμειναν ἀνέκδοτα, μεταξύ δὲ αὐτῶν ἦτο καὶ τὸ χειρόγραφον τῆς νέας καὶ σπουδαίας ἐπιτηρημένης Ἱστορίας τῶν Ἱεροσολύμων. Πρέπει ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης νὰ ἐκφράσω τὰς θερμὰς εὐχαριστίας ὅλων τῶν μαθητῶν τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου πρὸς τὴν Α.Θ.Μ., τὸν Πατριάρχην τῶν Ἱεροσολύμων κ. Βενέδικτον τὸν Α', διὰ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐπανεδόσεως τῆς ἡδὴ ἐξηνητημένης Ἱστορίας, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς ἐπιμεληθέντας τὴν δευτέραν αὐτὴν ἔκδοσιν τοῦ μνημειώδους ἔργου αἰδεσιμωτάτους, τὸν Πρωτοπρεσβύτερον κ. Ἰωάννην Ράμφον, ὃς τυγχάνει καὶ ἀνεψιὸς τοῦ μεγάλου συγγραφέως, καὶ τὸν Ἀρχιμανδρίτην κ. Ἀγαθάγγελον Ἰαμπουρατζάκην.

Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ὀγκώδους συγγράμματος, ἀποτελουμένου ἀπὸ 922 σελίδας, ἡ μνήμη μου αὐτομάτως ἐκινήθη πρὸς τὸ μνημειώδες ἔργον τοῦ Leopold von Ranke ὑπὸ τὸν τίτλον «Die Geschichte der Päpsten», ἔργον τὸ ὁποῖον εἶχα μελετήσει μετὰ πολλῆς πνευματικῆς τρυφῆς κατὰ τὴν νεότητά μου. Ἡ «Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων» μόνον μὲ τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ranke δύναται νὰ συγκριθῇ. Διὰ τοῦτο ἐκφράζω τὴν εὐχὴν, ὅπως τὸ ἔργον τοῦ Παπαδοπούλου μεταφρασθῇ εἰς μίαν ξένην γλῶσσαν τοῦ Δυτικοῦ κόσμου, ἔχουσαν παγκράσιον διάδοσιν καὶ χρῆσιν. Ἡ εὐχὴ μου αὕτη στῆρίζεται ὄχι μόνον εἰς

* Παρουσίασις τοῦ ὡς ἄνω βιβλίου ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἰ. Θεοδωρακοπούλου, ἧτις περιέχεται εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 50 (1970).

τὴν ἀνάγκην νὰ γνωρίσουν τὰ πράγματα οἱ ἱστορικοὶ τοῦ κόσμου, καὶ ἰδίως τῆς Δύσεως, οἱ ὅποιοι τόσον ἐσφαλμένως καὶ μεροληπτικῶς ἀντιλήψεις διὰ τὴν τραγικὴν περιόδον τῶν Σταυροφοριῶν ἔχουν ἀναπτύξει, ἀλλὰ στηρίζεται καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ «Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων» ἀποτελεῖ ἔνδοξον καὶ εὐκλεές κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ ἔργον του ὁμιλεῖ πάντοτε περὶ τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ κατάλογος τῶν κατ' ἀρχὴν Ἐπισκόπων καὶ μετέπειτα Πατριαρχῶν τῶν Ἱεροσολύμων ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Ἰάκωβον τὸν ἀδελφόθεον, ὁ ὅποιος ἀπέθανεν εἰς τὰ 62 μ.Χ., καὶ τελειώνει μὲ τὸν νῦν Πατριάρχην τῶν Ἱεροσολύμων Βενέδικτον τὸν Α', ἀνεθρόνιστον εἰς τὸν θρόνον κατὰ τὸ ἔτος 1957. Ὁ ὅλος κρίκος τῶν προϊσταμένων τῆς (μητρὸς ἀπάσῶν τῶν Ἐκκλησιῶν) ἀποτελεῖται ἀπὸ 138 πρόσωπα, τὰ ὅποια παραδίδουν τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλον διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὴν δῆδα τοῦ ἀνεσπέρου φωτός. Εἰς τὸν κρίκον αὐτὸν τῶν 138 προσώπων συναντᾶ κανεὶς ἐκτὸς τῶν συνήθων ἐκκλησιαστικῶν ὀνομάτων καὶ ὀνόματα ἀρχαίας ἐλληνικῆς καταγωγῆς, ὅπως τὰ ὀνόματα Δῖτος, Ἀλέξανδρος, Ἀγάθων, Ὀρέστης κ.ἄ.

Ὁ συγγραφεὺς διαιρεῖ τὸ μνημειῶδες αὐτοῦ ἔργον εἰς τρεῖς περιόδους, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 33 μ.Χ. καὶ λήγει τὸ 638 μ.Χ. Ἐξ ἄλλου ἡ πρώτη αὕτη περίοδος περιλαμβάνει τρία κεφάλαια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον ἀρχίζει τὸ 33 καὶ λήγει τὸ 326, τὸ δεύτερον ἀρχίζει τὸ 326 καὶ λήγει τὸ 451, τὸ δὲ τρίτον ἀρχίζει τὸ 451 καὶ λήγει τὸ 638. Ἡ ἀρχὴ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, λέγει ὁ συγγραφεὺς, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς μιᾶς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν πρῶτην χριστιανικὴν κοινότητα, «τὸ μικρὸν ποίμνιον», εἰς τὸ ὅποιον ἠδύδωκεν ὁ Κύριος «δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτοῦ». Ὁ ἀρχιδιάκονος Στέφανος ἀνῆκεν εἰς τὴν κοινότητα αὐτὴν, διετύπωσε δέ, ὅπως λέγει ὁ συγγραφεὺς, τὴν ὀρθὴν γνώμην ὅτι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἀπόλασε νῦν πᾶσαν αὐτῆς τὴν σημασίαν καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι σφίζονται μόνον διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη ὠδήγησε τὸν Στέφανον εἰς τὸν διὰ τοῦ λιθοβολισμοῦ θάνατον, εἰς τὸν ὅποιον παρίστατο καὶ ὁ Παῦλος, φανατικὸς τότε διώκτης τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Στέφανος χαρακτηρίζεται ὡς ἡ ἀπαρχὴ τῶν μαρτύρων, ὡς ὁ διδάσκαλος τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ πόνων, ὡς κρηπίς τῆς καλῆς ὁμολογίας, διότι πρὸ τοῦ Στεφάνου οὐδεὶς ὑπὲρ τοῦ Εὐαγγελίου ἐξέχεεν αἷμα. Ὁ διωγμὸς τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἡ φυσιογνωμία τοῦ Παύλου καὶ ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰ Ἔθνη, δηλαδὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ῥωμαίους, ὁ Βασιλεὺς τῆς Παλαιστίνης Ἀγρίππας, ὁ ἀδελφόςθεος Ἰάκωβος, ἡ καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους, ἡ ἀκμὴ ἄλλων πόλεων τῆς Παλαιστίνης, ὁ Ἀλέξανδρος ἢ μάλλον ὁ Ἅγιος Ἀλέξανδρος (243-251 μ.Χ.) καὶ ὁ τελευταῖος διωγμὸς τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἶναι τὰ θέματα τοῦ πρώτου κεφαλαίου.

Τὸ δεύτερον κεφάλαιον ἐπιγράφεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα «Ἀκμὴ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων» καὶ ἀναπτύσσει τὰ ἀκόλουθα θέματα: Τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Παλαιστίνην, τὴν ἵδρυσιν αἰῶν ἐπὶ τῶν Ἁγίων Τόπων, τὴν ἵδρυσιν τῶν πρώτων μοναστηρίων, καθὼς καὶ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος. Τὸ πρῶτον μοναστήριον ἰδρῦθη τὸ 328 ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ἰλαρίωνα, συμβοηθούμενον ἀπὸ τὸν Ἅγιον Χαρίτωνα. Σημασίαν ἔχουν ἐδῶ δι' ἡμᾶς καὶ τὰ δύο ἀκραιφνῶς ἐλληνικὰ ὀνόματα. Ἡ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης ἰδρῦθη κατὰ τὸ ἔτος 326, ἔτος τῆς ἱδρύσεως καὶ τῶν πρώτων χριστιανικῶν ναῶν. Τὰ μέλη τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος ἀπετέλουν μοναχικὸν τάγμα καὶ ἐκαλοῦντο «Σπουδαῖοι τῆς Χριστοῦ Ἀναστάσεως» ἢ καὶ ἀπλῶς τὸ τάγμα «τῶν Σπουδαίων», διότι ἀκριβῶς ἐσπούδαζον. Τὸ τάγμα τοῦτο ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς ὁ φύλαξ τῶν χριστιανικῶν προσκυνημάτων, τὰ ὅποια ταχέως ἀπέκτησαν παγκόσμιον σημασίαν. Αὐτὸς οὗτος ὁ αἰδίδιμος συγγραφεὺς ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα, ἀφιερῶνει δέ, ὅπως ὁ ἴδιος λέγει, μετὰ «πολλῆς ἀγάπης τὸ πόνημα τοῦτο ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ γένους ἀνοικοδομη-

σεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ὅστις μετὰ τῶν λοιπῶν σεβασμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ συνεκέντρωσεν τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ». Τὰ λοιπὰ θέματα τοῦ δευτέρου κεφαλαίου, τὰ ὅποια πραγματεύεται ὁ συγγραφεὺς, εἶναι τὰ ἐγκαίνια τῶν ναῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ, αἱ ταραχαὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν ἀρειανισμόν, ὁ Ἅγιος Κύριλλος, Ἐπίσκοπος τῶν Ἱεροσολύμων, ἡ πτώσις τοῦ Ἔθνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ, δηλαδὴ ἡ ὑποχώρησις τῆς εἰδωλολατρίας, καὶ τέλος αἱ ἐριδες περὶ τὸν Ὠριγένη. Σημασίαν ἔχει ἐδῶ ὅτι ὁ Ἐπίσκοπος τῶν Ἱεροσολύμων Ἰωάννης δὲν κατεδίκασεν τὸν Ὠριγένη, ὅπως ἄλλως τε δὲν κατεδίκασαν αὐτὸν οὔτε οἱ τρεῖς Καππαδόκιοι μεγάλοι Ἐπίσκοποι καὶ ἄλλοι, ἀλλὰ διεχώρισε τὸν Ὠριγενισμόν ἀπὸ τὸν Ὠριγένη. Τρία ἀκόμη θέματα περιλαμβάνει τὸ δεύτερον κεφάλαιον: τὸν Πελαγianiσμόν ἐν Παλαιστίνῃ, τὸν Ἅγιον Εὐθύμιον καὶ τέλος τὸν προβιβασμόν τοῦ Ἐπισκόπου τῶν Ἱεροσολύμων εἰς Πατριάρχην. Ὁ Πελάγιος, Βρεταννὸς μοναχός, μετέβη τὸ 411 μ.Χ. εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐδίδασκεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος σφύζεται διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἔργων καὶ ἄνευ τῆς Θεοῦ Χάρτιος. Τὸ 415 συνεκροτήθη εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα Σύνοδος διὰ τὸ Ζήτημα τοῦ Πελαγίου. Καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ Πελάγιος ἐδίδεν ἰδίαν ἐρμηνείαν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς χάριτος, κυρίως ὅμως ἐπειδὴ ἐκ τῶν συνοδικῶν τινὲς μὲν ἐγνώριζον μόνον τὴν ἑλληνικὴν, ἄλλοι πάλιν μόνον τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ ὁ Πελάγιος κατεῖχε ἀμφοτέρας τὰς γλώσσας, κατώρθωσεν οὗτος νὰ ἀθωωθῇ.

Ὁ προβιβασμὸς τοῦ Ἐπισκόπου τῶν Ἱεροσολύμων εἰς Πατριάρχην ἐγένετο μετὰ πολλοὺς διωκτικoὺς καὶ ἐκκλησιαστικoὺς ἀγῶνας, ἐπεκυρώθη δὲ ὀριστικῶς διὰ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Κατὰ τὸν συγγραφέα, τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι μέγα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἱεροσολύμων, διότι ὁ προϋστάμενος αὐτῆς μητρὸς ἀπασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι τῶρα ἴσος πρὸς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ χειροτονῇ τοὺς Μητροπολίτας καὶ τοὺς Ἐπισκόπους ἀπάσης τῆς Παλαιστίνης, νὰ συγκαλῆ συνόδους καὶ νὰ προεδρεύῃ αὐτῶν.

Τὸ τρίτον κεφάλαιον τῆς Α' περιόδου ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ 451 μέχρι τοῦ 631 καὶ ἐκθέτει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου, τοὺς ἀγῶνας τῶν μοναχῶν ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας, τὴν περσικὴν ἐπιδρομὴν καὶ τέλος τὴν ἀραβικὴν κατάκτησιν τῆς Παλαιστίνης. Ἀπὸ δύο λογίους μοναχοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μανθάνομεν ποία ἦτο ἡ εἰκὼν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Παλαιστίνης. Κατ' αὐτὴν, ἡ Ἱερουσαλὴμ ἦτο πλήρης ναῶν, μοναστηρίων καὶ ξενῶνων. Ἄλλ' ὡσαύτως καὶ ἡ Γάζα, ἥτις ἦτο σπουδαῖον κέντρον Νεοπλατωνικῶν σπουδῶν, ἀναδείξασα τὸν Αἰνέαν, τὸν Προκόπιον καὶ Ζαχαρίαν, τὸν Ἰσιδώρον καὶ ἄλλους διαπρεπεῖς φιλοσόφους, θεολόγους καὶ ποιητάς, ὅπως τὸν Ἰωάννην. Ἐπίσης ἡ Καισάρεια ἡ Ναζαρέτ, ἡ Παναϊάς, ἡ Διόσπολις, ἡ Ἀσκάλων καὶ αἱ λοιπαὶ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν τοῦ Ἰορδάνου πόλεις τῆς Παλαιστίνης, εἶχαν ἀπείρους ναοὺς, ὀλόκληρος δὲ ὁ χῶρος ἦτο ἐσπερμένος ὑπὸ μοναστηρίων. Τὴν ὅλην εἰκόνα τῆς ζωῆς ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἰδίᾳ ἐν Ἱερουσαλὴμ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπιστεγάζει τὸ γεγονός ὅτι κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, μῆνα τῶν ἐγκαίνιων τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἐτελεῖτο ἐν Ἱερουσαλὴμ μεγάλη ἐμπορικὴ ἀγορά, ὅπου συνέρρεον ἀπειράριθμα καραβάνια ἐμπόρων ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσίαν, ἀπὸ τὴν Περσίαν, ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Ἀραβίαν, κομίζοντα τὰ διάφορα τῶν ἐμπορεύματα. Θεάτρα καὶ δημόσια λουτρά, δικαστήρια καὶ λοιπὰ οἰκοδομήματα ἐκόσμουσαν τὰς ὁδοὺς, τὰς πλατείας καὶ τοὺς λόφους τῆς ἁγίας Πόλεως, ἥτις ἐφωτίζετο ἀπλῶς τὴν νύκτα καὶ ἐν τῇ ὅποιᾳ συνηντῶντο πᾶσαι αἱ φυλαὶ καὶ αἱ γλῶσσαι καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Ἀντιόχειαν ἦτο ἡ σπουδαιοτέρα πόλις τῶν χωρῶν τούτων. Ὅλα ταῦτα ἀποτελοῦν καὶ θρίαμβον τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Κατ' αὐτῆς λοιπὸν τῆς πόλεως ἐπέδραμον πρῶτοι οἱ Πέρσαι καὶ τὴν κατέλαβον τὴν 19ην Μαΐου τοῦ 614. Ὁ Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως μετεβλήθη τότε εἰς ἐρείπιον. Τὸ Παλάδιον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Τίμιος Σταυρός, διηρπάγη ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων, ὁ δὲ Πατριάρχης Ζαχαρίας καὶ οἱ κράτιστοι τῶν Ἱεροσολυμιτῶν ἀπήχθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν. Ὁ Βασιλεὺς Ἡράκλειος ὅμως κατενίκησε παρὰ τὴν Νινεὺν τοὺς Πέρσας, ἐπανάφερε τὸν Πατρι-

ἀρχην Ζαχαρίαν εἰς τὸν Θρόνον τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ βασιτάζων ὁ ἴδιος ἐπὶ τῶν ὤμων του τὸν Τίμιον Σταυρὸν εἰσῆλθε θριαμβευτῆς εἰς τὴν Ἁγίαν Πόλιν, ἔστησε τὸν Σταυρὸν εἰς τὸν Γολγοθᾶν καὶ τότε ἠκούσθη τὸ πρῶτον ὁ χαρμόσυνος ὕμνος, «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωροῦμενος καὶ τὸν Σὸν φυλάττων διὰ τοῦ Σταυροῦ σου πολίτευμα». Ὅμως ἐπὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπεκρέματο μέγας καὶ ἀνεπανόρθωτος κίνδυνος: Ἡ λαῖαψ τῶν Ἀράβων. Ἡ μία πόλις τῆς Παλαιστίνης μετὰ τὴν ἄλλην ἐπιπτεν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν. Πρώτη ἔπесεν ἡ Δαμασκός, ἀκολουθεῖ ἡ πολιορκία τῆς Ἱερουσαλήμ, ἡ ὁποία διήρκεσεν ἐπὶ μακρόν. Ὁ Πατριάρχης Σωφρόνιος, πεισθεὶς περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς περαιτέρω ἀντιστάσεως, ἀπεφάσισε νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν προσωπικῶς εἰς τὸν χαλίφην Ὁμάρ (634-544), ἵνα τοῦλάχιστον λάβῃ τὰς προνομίας, αἱ ὁποῖαι παρεχωροῦντο ὑπὸ τῶν Ἀράβων εἰς τὰς ἐκουσίως παραδιδόμενας πόλεις ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν. Ὁ συγγραφεὺς λέγει: «Υπῆρξε θέλημα Θεοῦ ἵνα ἡ Πόλις καὶ μετὰ αὐτῆς ἡ Ἐκκλησία εἰσέλθωσιν εἰς τὸ στάδιον τῶν μεγάλων αὐτῶν θλίψεων» (σηλ. 275). Ὁ χρυσοῦς αἰὼν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλήμ ἔληξεν. Ὁ ἱστορικὸς νοῦς τοῦ συγγραφέως, ἐνισχυόμενος ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἡ ὁποία εἶναι εἰς αὐτὸν κρυσταλλίνη, ἀλλὰ καὶ ἀφανᾶτιστος, ἀποδέχεται τὸ τραγικὸν τοῦτο γεγονός ὡς θέλημα Θεοῦ.

Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλήμ», καλύπτει τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 638-1517 καὶ ἀποτελεῖ τοὺς αἰῶνας τῶν μεγάλων θλίψεων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐπὶ χαλίφου Ἀλ-Βαλῆδ (705-715) κατεστράφη ἐν Δαμασκῷ τὸ περικαλλέστατον μνημεῖον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ ναὸς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, καὶ εἰς τὴν θέσιν του ἐκτίσθη μωαμεθανικὸν τέμενος. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ χαλίφου τούτου Σουλεϊμάν ἐπέτρεψε τὴν διαρπαγὴν τῶν ναῶν, κατεδίωξε τοὺς χριστιανούς, ἐπέβαλε φόρους ἐπὶ τῶν μοναστηρίων, ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς ὑποθέσεις τοῦ Ἀραβικοῦ κράτους, ἐξηνάγκασε δὲ τέλος πολλοὺς χριστιανούς νὰ ἐξομώσουν τὴν πίστιν αὐτῶν τόσον ἐν Παλαιστίνῃ, ὅσον καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Ὁ Σουλεϊμάν, διαδεχθεὶς τὸν Βαλῆδ, διώρισεν ἐπίτροπον ἐπὶ τῶν φόρων τὸν Οὐσάμας-Ἡβν-Σεΐδ, ὁ ὁποῖος διέπραξεν ἀπεριγράπτους βιαιοπραγίας εἰς βᾶρος τῶν χριστιανῶν. Οὗτος δὲν ἐπέτρεπε νὰ καταγράφονται τὰ δνόματα τῶν χριστιανῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν μοναχῶν εἰς τοὺς φορολογικοὺς καταλόγους, ἀλλὰ μὲ πυρακτωμένον σίδηρον νὰ ἐγκολάπτεται εἰς τὰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν ὠρισμένον σημεῖον.

Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν ἀνήκει ἐπίσης ἡ ζωὴ καὶ ἡ δράσις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ ἔτη 728-730 συνέγραψε τρεῖς λόγους ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ὁ Δαμασκηνὸς ἀπευθύνεται κυρίως εἰς τὸν λαόν καὶ συνιστᾷ εἰς αὐτὸν νὰ διατηρῇ τὸ ἀρχαῖον φρόνημα καὶ τὴν ὀρθὴν πίστιν καὶ νὰ μὴ φοβῆται τὰ θεοπρίσματα τοῦ Βασιλέως. Ὁ Βασιλεὺς πλέον εἶχε καθαιρέσει τὸν Πατριάρχην καὶ ἐξέδωκε τὸ πρῶτον διάταγμα κατὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων. Τὸ κεντρικὸν ἐπιχειρημα τοῦ Δαμασκηνοῦ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων εἶναι χαρακτηριστικόν, διότι εἶναι κατ' ἐξοχὴν πλατωνικόν. Τὸ ἐπιχειρημα ἔγκειται εἰς τοῦτο: ὅτι ἄνευ τοῦ αἰσθητικοῦ, τοῦ αἰσθητοῦ, δὲν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ πνευματικόν, τὸ νοητόν, καὶ τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν διφυᾶ σύστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἔχει δύο πηγὰς τῆς γνώσεως, τὰς αἰσθήσεις καὶ τὸν νοῦν. Ὁ Πλάτων εἶχε χαρακτηρίσει τὰ αἰσθητὰ ὡς παρακλητικὰ τῆς διανοίας, δηλαδὴ ὡς ἀφορμὰς νὰ παρακινήθῃ ἡ διάνοια πρὸς τὴν διαδικασίαν τῆς σκέψεως. Τὸ ἐπιχειρημα τοῦτο τὸ ἐπανευρίσκομεν εἰς τὰς πρώτας σελίδας τῆς Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου τοῦ Κάντ, ὅπου λέγεται ὅτι ἡ διάνοια τίθεται εἰς κίνησιν διὰ τῶν αἰσθήσεων. Ὁ Δαμασκηνός, ὁ ὁποῖος ἔδωκε εἰς τὸ χριστιανικὸν δόγμα τὴν τελικὴν διατύπωσιν, ἔγραψε καὶ διαλεκτικὴν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μίαν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. Καὶ ὅμως, σύνοδος, συγκληθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 754 καὶ ἀπαρτισθεῖσα ἀπὸ 338 Ἐπισκόπους, κατεδίκασε τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ ἀνεθεμάτισε τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν.

Ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὴν Παλαιστίνην ἐπεκράτησε πλήρης ἀναρχία, διότι ἐξερράγησαν ἐμφύλιοι πόλεμοι μεταξύ πέντε ἀραβικῶν φυλῶν, αἱ ὁποῖαι ἐνέμοντο τὴν χώραν καὶ συνάμα ἐκακοποιοῦν καὶ ἔσφαζον τοὺς χριστιανούς. Βεδουῖνοι ληστὰι κατέστρεψαν τὰς πόλεις Γᾶζαν, Ἀσκάλωνα, Σαριφαίαν καὶ κυριώτατα τὴν Ἐλευθερούπολιν, τὴν ὅποιαν κατέστησαν ἀκατοίκητον. Παρ' ὄλον ὅμως αὐτὸν τὸν σάλον τὰ προσκυνήματα γενικῶς εὑρίσκοντο εἰς καλὴν κατάστασιν, περιφρουρούμενα ἀγρύπτως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑπῆρχον ἐν Ἱερουσαλὴν 40 Ἑλληγες μοναχοί, ἐπὶ τοῦ Ὄρους τῶν Ἐλαιῶν ὑπῆρχον 3 μοναχοί καὶ 29 ἀσκηταί, ἐκ τῶν ὁποίων 11 Ἑλληγες, 4 Ἰβηγες, 6 Συριάνοι, 2 Ἀρμένιοι, 5 Λατῖνοι καὶ 1 Σαρακηνός. Τὸ 812, λέγει ὁ συγγραφεὺς, καθυβρίσθησαν καὶ ἐβλάβησαν οἱ ναοὶ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τοῦ Ἰολγοῦθᾶ, τὸ δὲ 613 ἐγένετο νέα ἐπιδρομὴ κατὰ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα, ὁπότε ἐθανατώθησαν οἱ μοναχοί. Σημασίαν ἔχει ὅτι ὁ συγγραφεὺς συνεχῶς διὰ μέσου τῆς Ἀραβοκρατίας παρακολουθεῖ τὴν τύχην τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ γενικῶς τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἐν Παλαιστίνῃ. Ὡς ἐξαιρετὸν παράδειγμα τῆς καλλιέργειας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Παλαιστίνῃ ἀναφέρει τὸ θαυμασίον Ἀνακρεόντειον ποίημα τοῦ Συγκέλλου Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὰ ὄρη τῆς Σιών ἔψαλλε τὴν δόξαν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ,τι ἦτο διὰ τὸν 8ον αἰῶνα ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ Σύγκελλος Μιχαήλ διὰ τὸν 9ον αἰῶνα. Ἀμφότεροι ἐκράτησαν τὰ ζώπυρα τῆς ἱερᾶς ἑλληνικῆς παιδείας. Σημασίαν ἔχει νὰ μνημονευσθῇ ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἠκούσθη τὸ πρῶτον ἀπὸ Λατίνου μοναχοῦ, ἀπαγγέλλοντος τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως, ἢ προσθήκη τοῦ filioque, ἢ ὅποια κατετάραξε τὸν κλῆρον καὶ τὸν λαόν, οἵτινες καὶ ἤξιωσαν παρὰ τῶν Φράγκων μοναχῶν νὰ καταδικάσουν τοῦτο εἰς ἔγγραφον ὁμολογίαν, τὴν ὅποιαν ὁ Ἑλληὴν ἀρχιδιάκονος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἀνέγνωσε δημοσίᾳ.

Ἡ τραγωδία ὅμως τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν φθάνει εἰς τὸ κορύφωμά της μὲ τὴν ἀναγόρευσιν ὡς χαλίφου τοῦ Ζαφάρ-Ἀλ-Μουταβακίλ (847-861). Οἱ χριστιανοὶ ὑποχρεώνονται νὰ φέρουν εἰδικὴν ἐνδυμασίαν, ἀπαγορεύεται εἰς αὐτοὺς νὰ ἵππεύουν, κατὰ δὲ τὴν μετακίνησιν των ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, νὰ χρησιμοποιοῦν μόνον ὄνους. Ἐπίσης οἱ χριστιανοὶ εἰσερχόμενοι εἰς τὰ λουτρά ἔπρεπε νὰ ἔχουν κωδωνίσκον ἀνηρτημένον ἀπὸ τὸν τράχηλόν των. Ποία ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν κατὰ τὸ 2ον ἡμισυ τοῦ 9ου αἰῶνος ἐν Παλαιστίνῃ καταφαίνεται καὶ ἀπὸ ἐπιστολῆν, τὴν ὅποιαν ὁ Πατριάρχης Ἱερουσαλὴμ Θεοδόσιος (862-878) γράφει πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰγνάτιον: «Οὐκ ἀγνοεῖς, ὀσιώτατε δέσποτα, τὴν αἰτίαν, δι' ἣν οὔτε γράφειν οὔτε ἀποστέλλειν δυνάμεθα πρὸς ὑμᾶς, μήποτε γενώμεθα πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἡμᾶς ἐξουσίαν ἐν ὑποψίᾳ καὶ ὑπονοίᾳ». Ἐπίσης εἰς ἐπιστολῆν του πρὸς τὸν Βασιλέα Βασίλειον (867-886) γράφει ὁ Πατριάρχης Θεοδόσιος τὰ ἑξῆς: «Ἡ ὀδυνηρὰ ἡμῶν ζωὴ τῷ ἄδῃ προσήγγισε· βοηθῆσαι ἡμῖν Κύριος ὁ Θεὸς ὁ τὴν ἁγίαν ὑμῶν βασιλείαν ἀναστήσας, δι' ἣς τὸ μνημόσυνον τῶν ἀπεχθεσάτων ἐχθρῶν καὶ πονηρῶν τυράννων ἐκ γῆς ἐξολοθρεύσει καὶ τὰς ψυχὰς ἡμῶν τῶν ἐν ἐσχάτῃ ταπεινώσει πενητερόντων διασώσει καὶ ἐξ ἀδικίας αὐτῶν λυτρώσαιο». Ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων κατὰ τὸν 10ον καὶ 11ον αἰῶνα ἐπιδεινοῦται· εἶναι ἡ ἐποχὴ δυσπεριγράπτων ταραχῶν ἐν Παλαιστίνῃ, λέγει ὁ συγγραφεὺς. Οὕτω τὴν 26ην Μαρτίου τοῦ ἔτους 937, ἡμέραν τῆς Κυριακῆς τῶν Βατῶν, οἱ ἀραβικοὶ ὄχλοι ὤρμησαν μετὰ μανίας καὶ κατέκαυσαν τὰς ἀνατολικὰς πύλας τῆς ἐπὶ τῆς εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ Βασιλικῆς τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ τι μέρος αὐτῆς, συντρίψαντες πάντα τὰ ἐν αὐτῇ ἱερὰ ἀντικείμενα καὶ σκεύη, παρειδύσαντες ὕστερον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ὃν κυριολεκτικῶς κατηρήμωσαν. Μὲ πολὺν πόνον ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐξαιρετικὴν ἀντικειμενικότητα καὶ λιτότητα γλώσσης, ὁ συγγραφεὺς περιγράφει τὰς ἐπανειλημμένας καταστροφὰς τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τὴν πλήρη αὐτοῦ καταστροφὴν κατὰ τὸ ἔτος 1009, τὴν 28ην Σεπτεμβρίου ἐπὶ χαλίφου Χάκημ (996-1020), ἐνὸς τῶν σκληροτέρων χαλιφῶν. Κατὰ διαταγὴν τοῦ Χάκημ ὁ διοικητὴς τῆς Ρέμλης Γιουσοῦφ-

“Υβ Γιαρούχ καὶ ἄλλοι ἀξιωματοῦχοι ὤρμησαν μετὰ πλήθους στρατοῦ καὶ ὄχλου κατὰ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, τὸν ὅποιον μετέβαλον εἰς ἐρείπια. Ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ Ναοῦ διήρκεσε τριάκοντα καὶ πλέον ἔτη, συνετελέσθη δὲ ἐπὶ βασιλείᾳ τοῦ Βυζαντινοῦ Κωνσταντίνου 9ου τοῦ Μονομάχου τὸ 1048. Ἡ ἀνακαινίσις ἐγένε ἐπὶ τῶν βάσεων τοῦ πρώτου ναοῦ. Ἐν ἔτος προτοῦ λήξουν αἱ ἐργασίαι τῆς ἀνακαινίσεως, τὸ 1047, Ὁθωμανὸς περιηγητῆς, ἐπισκεφθεὶς τὸν ναόν, ἀπεθαύμασε τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν αὐτοῦ κάλλος, καθὼς καὶ τὸ μέγεθος αὐτοῦ, χωροῦντος, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, περὶ τὰς 8.000 ἀνθρώπων. Οἱ τεχνῖται καὶ οἱ οἰκοδόμοι, ἀλλὰ καὶ τὸ σχετικὸν ὕλικόν τῆς οἰκοδομῆς ἐστάλησαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινουπόλιν.

Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἱστορίας τῶν Ἱεροσολύμων ἀνήκει τὸ κεφάλαιον τῶν σταυροφόρων (1099-1291). Κατ’ αὐτὴν γίνεται ἡ ἄλωσις τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους καὶ ἡ ἐγκαθίδρυσις λατινικοῦ Πατριαρχείου ἐν Ἱερουσαλὴμ. Ὁ Παπαδόπουλος παρατηρεῖ ἐν συμπεράσματι ὅτι: «Οὐδαμῶς διεκόπη ὁ ἱστορικὸς βίος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας παρὰ πάσας τὰς βιαιοπραγίας τῶν ἐπιδραμόντων ξένων, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον αὐτοδύπως κατεδείχθη ὅτι οὗτοι ἐκ τῆς προσωρινῆς αὐτῶν παρουσίας ἐν Παλαιστίνῃ οὐδὲν δικαίωμα ἐπὶ τῶν Ἀγίων αὐτῆς Τόπων ἠδύναντο νὰ πορισθῶσιν» (σελ. 421). Τέλος εἰς τὴν δευτέραν περίοδον ἀνήκουν καὶ τὰ δεινὰ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων τὰ προσγεγόμενα εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῶν Μαμλούκων ἀπὸ τὸ 1291-1517. Ὁ Παπαδόπουλος γράφει τὰ ἑξῆς: «Οἱ Σταυροφόροι ἀπελθόντες ἐκ τῶν Ἀγίων Τόπων κατέλιπον ὀπισθεν αὐτῶν ἐρείπια, παρασχόντες δεινὰς ἀφορμὰς εἰς ἐπαύξεισιν τῶν συμφορῶν τῆς ἀγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας, ἥτις καλεῖται νὰ διανύσῃ νέαν περιόδον μαρτυρίου. Διότι εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι οἱ νέοι τῆς Παλαιστίνης δυνάσται, οἱ Σουλτάνοι τῆς Αἰγύπτου Μαμλούκοι, διετεθήσαν δυσπίστως κυρίως κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Δύσεως καὶ τούτους εἰδικῶς κατεδίωξαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας χριστιανούς ἐφέροντο μετὰ σκληρότητος. Οἱ Μαμλούκοι ὥρισαν τὴν καταβολὴν φόρων εἰς τοὺς προσκυνητὰς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Εἰς τὴν εἴσοδον δὲ τοῦ Ναοῦ ἴσταντο πάντοτε ἔνοπλοι στρατιῶται. Ὅτι ἡμῶς ἔχει σημασίαν εἶναι τοῦτο: “Ὅτι παρὰ τὰς ἀνωμαλίας καὶ τὰς λοιπὰς σκληρότητας οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ ἠσχολοῦντο περὶ τὰ γράμματα ἀντιγράφοντες παλαιὰ χειρόγραφα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀντεγράφη ὁ σωζόμενος 230 κώδιξ, φέρων τὴν ἐξῆς σημείωσιν: “Ἐτελειώθη ἡ παροῦσα βίβλος τοῦ κυροῦ Ἐφραὴμ ἐξ ἐπιτροπῆς τοῦ καθηγουμένου τῆς σεβασμίας Μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου ἐν τῷ Ἰορδάνῃ καὶ πνευματικοῦ πατρὸς Παμβοῦ Ἱερομονάχου, διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ πάντων ἁμαρτωλῶν ἁμαρτωλοῦ καὶ κατακεκριμένου Ματθαίου Ἱερομονάχου ἔτους 1329”.

Τέλος ἡ τρίτη περίοδος τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων διαιρεῖται ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλον εἰς τρία μέρη: Τὸ πρῶτον μέρος περιλαμβάνει τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν προσκυνημάτων καὶ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ 1517-1634. Τὸ 1517 ὁ Ὁθωμανὸς Σουλτάνος Σελὴμ ὁ Α’ (1512-1520) κατέλυσε τὸ κράτος τῶν Μαμλούκων, κατακτίσας τὴν Παλαιστίνην μετὰ τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Τὸ δὲ μέγα τῷτο γεγονός ἐπῆρξεν ἀφετηρία νέας ἱστορικῆς περιόδου τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων. Μὲ ἐπίσημον ἔγγραφον ὁ Σουλτάνος ἀνεγνώρισε τὴν πλήρη κυριότητα τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῶν προσκυνημάτων, συνάμα δὲ καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς τελέσεως τῶν θρησκευτικῶν καθήκοντων. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο λέγει τὰ ἑξῆς: «Κατὰ τὸν ἱερόν μου ὄρισμόν ἐνεργείσθω, ὅστις δ’ ἂν ἄλλως πράξῃ ὑποπεσάτω τῇ τοῦ Θεοῦ δικαίᾳ σπάθῃ. Τῇ βοήθειᾳ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ τοῦ ἡγαπημένου αὐτοῦ Ἀποστόλου ἐλθῶν εἰς Ἱερουσαλὴμ, τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ μου, κατὰ τὴν 25ην τοῦ μηνὸς Σεφερ ἐκυρίευσεν αὐτὴν. Ὁ οὖν Πατριάρχης τῶν Ρωμαίων Ἀτάλας (Δωρόθεος) καλούμενος, ἐλθὼν μετὰ τῶν λοιπῶν καλογήρων καὶ ὑποτελῶν, ἐξητήσατο ἵνα τὰς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ κειμένας ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια καὶ προσκυνήματα ἔχωσι πάλιν καθὼς καὶ ἀπ’ ἀρχῆς ὑπὸ τὴν κυριότητα αὐτῶν καὶ χρῆσιν κατὰ τὸν ἱερόν Ἀχτιναμὲ τοῦ Ὁμάρ καὶ τοὺς ὀρισμούς τῶν προαπελθόντων Βασιλέων».

Τὸ δεύτερον μέρος τῆς περιόδου αὐτῆς διήκει ἀπὸ τὸ 1634-1757 καὶ περιλαμβάνει τὴν ἀναγνώρισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἐπὶ τῶν προσκυνημάτων, νέας ἐπιβουλὰς κατὰ τῶν προσκυνημάτων, τὴν δρᾶσιν τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου, τὴν ἀπώλειαν τῶν προσκυνημάτων, τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τέλος τὴν ἐπανάκτησιν τῶν προσκυνημάτων. Τὸ 1735 ἐξεδόθη Σουλτανικὸν διάταγμα ἀνατρέπον τὸ προηγουμένως ἐκδοθὲν ὑπὲρ τῶν Ἀρμενίων καὶ ἐπικυροῦν τὰ δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν προσκυνημάτων. Καὶ ὅμως οἱ Λατῖνοι, τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Γάλλου πρεσβευτοῦ παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ κόμητος Vergenner κατὰ τὸ 1857, ἐπεκύρωσαν ἐκ νέου δικαιώματά των ἐπὶ τῶν προσκυνημάτων. Μία συμπλοκὴ ὅμως μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαίων ὑπῆρξεν ἀφορμὴ νὰ ἐξετασθῇ ἐξ ἀρχῆς τὸ ὅλον θέμα καὶ ὁ Σουλτάνος ἐξέδωκε τὸ 1757 μακρὸν διάταγμα, τὸ ὁποῖον περιγράφει λεπτομερῶς τὴν ἱστορίαν τῶν προσκυνημάτων καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν δικαιωμάτων τῶν Ἑλλήνων.

Τέλος τὸ τρίτον μέρος τῆς τρίτης περιόδου διαλαμβάνει τὸ καθεστῶς τῶν προσκυνημάτων ἀπὸ τὸ 1757 ἕως τὸ 1910. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν γίνεται ἡ νέα ἀνοικοδόμησις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἔργου περιγράφονται οἱ καταβληθέντες ἀγῶνες πρὸς συγκράτησιν τῶν προσκυνημάτων εἰς τὰς χεῖρας τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων. Ἐπίσης περιγράφεται ἡ δρᾶσις τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, αἱ προσηλυτικαὶ ἐνέργειαι τῶν ἑτεροδόξων ἐν Παλαιστίνῃ, ἡ δρᾶσις τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ κ.ἄ. Ὁ συγγραφεὺς λέγει ἐν κατακλιεῖδι τοῦ ἔργου του τὰ ἐξῆς: «Ὀἶκον δ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐπαγρύπνησις ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων καὶ ἡ περιφρούρησις αὐτῶν ὑπὸ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος οὐ μόνον μεγίστους ἀπαιτεῖ μόχθους καὶ θυσίαν πολλὰς τῆς ζωῆς τῶν Μοναχῶν ἀλλὰ καὶ δαπάνας ἀνυπολογίστους». Τὸ ἔργον τοῦ Παπαδοπούλου, ἡ «Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων», εἶναι μνημεῖον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιστήμης καὶ ἀποτελεῖ σταθμὸν ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ, συνάμα δὲ συγγραφικὸν ὀγκόλιθον, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ θραύονται πᾶσαι αἱ ἀπὸ πειραι ἀλλοιώσεως τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας σχετικῶς πρὸς τὴν δραστηριότητα τοῦ ἑλληνικοῦ γένους εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Παλαιστίνης.

ΙΩΑΝ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Stoyan Petrov—Hristo Kodov: Old Bulgarian Musical Documents, ἔκδοσις Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, Σόφια 1973, σσ. 360.

Ἐπαινετὴν προσπάθειαν συγιεντρώσεως καὶ διαδόσεως τοῦ παλαιοῦ βουλγαρικοῦ μέλους ἀποτελεῖ τὸ βιβλίον τῶν Στόγιαν Πέτροφ καὶ Χρήστου Κόντοφ, δύο φιλοτίμων βουλγάρων ἐπιστημόνων, ὑπὸ τὸν δηλωθέντα ἀνωτέρω τίτλον, δηλαδή, «Παλαιὰ βουλγαρικὰ Μουσικὰ Κείμενα (Μνημεῖα)». Τὸ βιβλίον ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Σόφιας τὸ ἔτος 1973, ἡ χρονολογία ὅμως 1967 εἰς τὸν Πρόλογον τῶν συγγραφέων μαρτυρεῖ τὸ πολυχρόνιον τῆς ἐτοιμασίας τοῦ ἔργου καὶ συναφῶς τὰ παντοῖα ἐμπόδια, τὰ ὁποῖα παρενεβλήθησαν, ὡς πάντοτε συμβαίνει εἰς τιαυτῆς ἐμπνεύσεως ἔργα.

Ἡ πρώτη ἐντύπωσις εἰς τὸν περιεργαζόμενον τὸ βιβλίον, μετὰ τὰς πολλὰς φωτογραφίας αὐτῶν τούτων τῶν ὑπὸ σπουδὴν καὶ παρουσίαςιν χειρογράφων, κατ' ἀπόλυτον προτίμησιν τῶν μελῶν μετὰ βουλγαρικὸν κείμενον, εἶναι ἀρίστη καὶ προιδιαίξει τοῦτον δι' εἰδικωτέραν ἐντρυφήσιν. Πρόκειται ἐδῶ περὶ τῆς διεξοδικῆς ἐκθέσεως τοῦ θέματος «Ὁ παλαιὸς βουλγαρικὸς μουσικὸς πολιτισμὸς», καὶ περὶ τῆς παρουσιάσεως, μετὰ σπουδῆς καὶ ἐρεῦνης, τῶν «Ἀποδείξεων», τῶν μουσικῶν κειμένων δηλαδή, χειρογράφων κωδικῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον.

Τὴν διαπραγματέυσιν αὐτῶν τῶν δύο θεμάτων ἀνέλαβον οἱ δύο ἀναφερθέντες βούλγαροι ἐπιστήμονες συγγραφεῖς τοῦ βιβλίου· καὶ ὁ μὲν Στόγιαν Πέτροφ ἴστορεῖ τὸ πρῶτον

θέμα (σσ. 11-83), ὁ δὲ Χρῆστος Κόντωφ τὸ δεύτερον (σσ. 85-354). Εἰς βραχὺς Πρόλογος τῶν συγγραφέων ἐν τῇ ἀρχῇ (σ. 9) καὶ εἰς Πίναξ τῶν περιεχομένων φωτογραφιῶν εἰς τὸ τέλος (σσ. 355-359) συμπληροῦν τὸ βιβλίον.

Πρὸ τῆς συνοπτικῆς παρουσιάσεως τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου, διότι πράγματι ἀξίζει τὸν κόπον, καὶ πρὸ τῆς ἀσκήσεως οἰασθήποτε κριτικῆς, πρέπει νὰ ἐξαρθῇ τὸ γεγονός ὅτι τὸ βιβλίον εἶναι διγλωσσόν. Τὸ βουλγαρικὸν κείμενον τὸ εὐρισκόμενον πάντοτε εἰς τὰς περιττὸν ἀριθμὸν φερούσας σελίδας, συνοδεύεται ὑπὸ ἀντιστοίχου μεταφράσεως εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν, γεγραμμένης πάντοτε εἰς τὰς ἑναντι σελίδας μὲ ἄριστον ἀριθμὸν.

Λόγου γενομένου ἐν προκειμένῳ περὶ μεταφράσεως κρίνεται ὡς οὐσιώδης παράλειψις ἡ μὴ παράθεσις μεταφράσεως ἐνθυμήσεών τινων τῶν κωδικογράφων, ἢ ἄλλων παραγράφων, γεγραμμένων εἰς τὴν σλαβονικὴν, ὡς συμβαίνει εἰς τὰς σελίδας 66, 68, 170, 172, 320 καὶ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν (τὰς σημειώσεις) σσ. 80-82, καὶ 351-354), ὅπου οἱ τίτλοι τῶν βιβλίων καὶ μελετῶν εἰς μίαν τῶν σλαβικῶν γλωσσῶν παραμένουν ἀμετάφραστοι.

Α'.

Ὁ Stoyan Petron τὴν ἀπὸ ἱστορικῆς — ἐθνικῆς, καὶ ὡς μὴ ὄφειλεν ἐθνικιστικῆς, πλευρᾶς διαπραγματέυσιν τοῦ θεματός του περὶ τοῦ παλαιοῦ βουλγαρικοῦ μουσικοῦ πολιτισμοῦ, διαίρει εἰς ἐπὶ μέρους κεφάλαια, ἦτοι:

α) *Παράδοσις, Ὑμνογράφοι καὶ μουσικὰ μνημεῖα*, ὅπου ἐπιλέγει ὅτι ἡ λαϊκὴ — ἐθνικὴ μουσικὴ τῶν βουλγάρων ἦτο στερεὰ καὶ ἐρριζωμένη εἰς τὰς καρδίας τούτων, οὕτως ὥστε καὶ ὅταν εἰσῆχθη, μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμόν των, ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀλλαγῇ αὐτῇ οὐσιωδῶς, ἀλλ' ἀντιθέτως νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν νεοεισαχθεῖσαν μουσικὴν.

β) *Ἀρχαὶ τοῦ παλαιοῦ βουλγαρικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους*. Ἀπὸ τοῦ 893 μ.Χ., ὅτε ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐπίσημος γλῶσσα ἡ βουλγαρικὴ καὶ εἰσῆχθη αὐτὴ καὶ εἰς τὴν λατρείαν, ἡ βουλγαρικὴ μουσικὴ ἠκολούθησε δύο δρόμους: τὸν τῆς ἐθνικῆς μουσικῆς δεδεμένην μὲ τὸν λαόν, καὶ τὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς δεδεμένην μὲ τὸ Τυπικὸν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν χριστιανικὴν ἰδεολογίαν. Ὅπως δὲ δὲν ἐξελιχθῆσαν κεχωρισμένως, ἀλλ' ἀλληλοεπηρεάσθησαν.

γ) *Μουσικὰ Κείμενα*. Τὸ κεφάλαιον αὐτό, ἀρκούντως ἐκτενὲς καὶ ἐνδιαφέρον, διαλαμβάνει περὶ τῶν λειψάνων τοῦ παλαιοῦ βουλγαρικοῦ μέλους κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν καὶ ἱστορεῖ τὰ συναφῆ μὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ μέλους τούτου, παρ' ὅλας τὰς δυσχερεῖς ἐνίοτε ἱστορικὰς περιστάσεις. Λέγεται ἐξ ἀρχῆς ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ ἐκφρασθῇ συμπερασματικὴ γνώμη διὰ τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ παλαιοῦ βουλγαρικοῦ μέλους ἐπὶ τῇ βάσει πολλῶν δλίγων «ἀποδείξεων» τοῦ Θ', Γ' καὶ ΙΑ' αἰῶνος. Ὡς τόσον ἀναφέρεται ἡ σπουδαία περίπτωσις ἀνακαλύψεως ἐνὸς κεραμεικοῦ σπαράγματος τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ Θ' αἰῶνος, εἰς τὴν Πρεσλάβαν, τὸ ὅποιον περιέχει τὰ Προκείμενα τῆς ἑβδομάδος ἑλληνιστὶ μὲ τινα ἐκφωνητικὰ σημάδια. Ἐκφωνητικὰ σημάδια ἀπαντοῦν καὶ εἰς σπαράγματα τοῦ Εὐαγγελίου Kouprianov (F. I. 158) καὶ Ostromir (F. I. 5) τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ ΙΑ' αἰῶνος.

Ἡ ἐξιστῶρισις προχωρεῖ εἰς τὸν ΙΑ'-ΙΓ' αἰῶνα καὶ ἀναφέρονται βουλγαρικά τινα μουσικὰ χειρόγραφα (περὶ ὧν αὐτῶν θὰ γίνῃ λόγος εὐρύτερος ὑπὸ τοῦ Χρήστου Κόντωφ), εἰς τὰ ὅποια παρατηρεῖται, ὡς καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, μεταλλαγὴ ἀπὸ τῶν ἐκφωνητικῶν σημαδίων εἰς τὰ διατηματικά.

Ἀναφέρεται ἀκολούθως πῶς διεδόθη τὸ βουλγαρικὸν μέλος μὲ κληρικοῦς, ψάλτας καὶ χειρόγραφα ἕνα αἰῶνα μετὰ τὸ 815. Γίνεται λόγος περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ πρωτοτύπου βουλγαρικοῦ μέλους ἀπὸ τῶν κέντρων (Πρεσλάβας καὶ Ὀχρίδος), ὅπου ἤδη εἶχε κωδικοποιηθῆ τὸ βυζαντινὸν μέλος. Πολλάκις τονίζεται ὅτι τὸ παλαιὸν βουλγαρικὸν μέλος διεσώθη

καὶ διεδόθη προφορικῶς, κυρίως τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους αἱ σχέσεις, πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ, μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Βυζαντίου ἦσαν τεταμέναι καὶ διεκόπτοντο (Θ' - ΙΑ' αἰ.), ὅτε καὶ ἐπεκράτει τὸ ἐθνικὸν ἐκκλησιαστικὸν μέλος (Folk ecclesiastical chant).

Διὰ τὸ ὑποστηριχθῆ ἡ πρωτοτυπία τοῦ βουλγαρικοῦ μέλους καὶ ἡ ἀνεξαρτησία του ἀπὸ τοῦ βυζαντινοῦ (παρ' ὅλον ὅτι — σχολιάζει καὶ ὁ σ. — σύγχρονοι συγγραφεῖς καὶ μουσικολόγοι ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βυζαντινοῦ μέλους ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ρώσων) φέρεται ὡς παράδειγμα ἡ δυσκολία τῆς μεταφράσεως τῶν κειμένων καὶ ἡ ἀνάγκη καταφυγῆς εἰς ἄλλους τόνους ἐκεῖ ὅπου ἡ προσαρμογὴ ἢ ἡ ἀντιστοιχία εἶναι ἀδύνατος (πρβλ. Ἐπιστολὴ τοῦ Νεοφύτου Ρίλσκη εἰς τὸν Ἄνθιμον, Ἡγούμενον τῆς μονῆς Ζωγράφου τὸ ἔτος 1859). Γίνεται λόγος ἀκόμη καὶ διὰ τὴν διαφοροποίησιν τῆς μουσικῆς κατὰ τόπους καὶ ἀναφέρεται ὅτι αἱ «σλαβικαὶ μοναὶ» — Σερβικῆ, Βουλγαρικῆ, Ρωσικῆ — εἰς Ἁγίον Ὅρος ἦσαν τὰ πολιτιστικὰ καὶ μουσικὰ κέντρα ἀπὸ τοῦ Ι' αἰῶνος. Ὑπερτονίζεται ἡ ἐξάπλωσις τῶν Σλάβων καὶ Βουλγάρων εἰς τὴν Ἑλλάδα, Πελοπόννησον, Κρήτην καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς διάδοσις τοῦ βουλγαρικοῦ πολιτισμοῦ! (σ. 38).

Ἀπὸ τοῦ 980 (πρῶτος Ἡγούμενος βούλγαρος, ὁ Μακάριος, εἰς τὴν μονὴν Ζωγράφου τοῦ Ἁγίου Ὁρους) μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους (ΙΘ' αἰ.), λέγεται, ἡ μονὴ Ζωγράφου καὶ τὰ ἄλλα μικρὰ βουλγαρικὰ μοναστήρια (;) εἰς τὸ Ἁγίον Ὅρος ἐπαίξαν σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ βουλγαρικοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ σλαβικὰ μοναστήρια, κορυφώνεται τὸ crescendo, εἰς Ἁγίον Ὅρος ἐχρησίμευσαν ὡς μέσον διὰ τὴν σλαβικὴν πολιτιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ· παράδειγμα μέγα «ὁ περίφημος βούλγαρος μουσικὸς τοῦ Μεσαίωνος» Ἰωάννης Μαΐστωρ ὁ Κουκουζέλης! Ὁ σ. ἀρέσκειται νὰ διατρέψῃ διὰ μακρῶν (σσ. 40-46) φιλολογῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ Κουκουζέλη στηριζόμενος εἰς τὸν «Βλον» τοῦ Κουκουζέλη τοῦ ΙΣ' αἰῶνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Κουκουζέλης κατήγετο ἐκ Δυρραχίου καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ἀναφέρεται ἐν παράπονον τῆς μητρὸς του εἰς τὴν βουλγαρικὴν, ἀλλὰ μὲ τὰ γράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, ἦτοι «Μοε δετε μιλο Ἰωαννη, γδε μι σει», δηλαδῆ, «Ἀγαπητό μου παιδί Ἰωάννη, ποῦ εἶσαι;». Τὸ θέμα ὅμως αὐτὸ θὰ θιγῆ πλατύτερον ἐν τῇ κριτικῇ.

δ) *Χειρόγραφα καὶ ἰδρύται κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ βουλγαρικοῦ βασιλείου καὶ ἐξῆς (1186 καὶ ἐνεῦθεν)*. Κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον ἰδρύθησαν ὑπὸ εὐσεβῶν βασιλέων πολλαὶ Μοναὶ καὶ εὐνοήθησαν αἱ λατρευτικαὶ γενικῶς τέχναι. Ἀναφέρονται τὰ χειρόγραφα Τριώδιον, ἀριθ. 933 τῆς Βιβλιοθήκης Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ὡς βάσις τοῦ παλαιοῦ βουλγαρικοῦ μέλους καὶ ἐν ἐκ τῶν μνημείων μεταβάσεως ἐκ τῶν ἐκφωνητικῶν σημαδίων εἰς τὰ διαστηματικά· τὸ Ψαλτήριον τῆς Μπαλόνιας, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν αὐτὴν ἀξίαν (ΙΒ' αἰ.)· τὸ Μηναῖον τῆς μονῆς Ζωγράφου (ΙΓ' αἰ.), τὸ ὁποῖον κατέχει τὴν σπουδαιότατην θέσιν διὰ τὴν βουλγαρικὴν μουσικὴν, διότι τὰ ἐν αὐτῷ ἐκφωνητικὰ σημαδία, γνωστὰ ἐκ τῶν βυζαντινῶν χειρογράφων, ἔχουν μίαν ἰδίαν καὶ ἰδιότυπον σύνθεσιν, ἡ ὁποία δὲν ἀπαντᾷ ἄλλοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δηλώνει, κατὰ τὴν συγγραφέα, τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ βουλγαρικοῦ μέλους. Τὴν αὐτὴν ἀξίαν ὁ σ. προσδίδει καὶ εἰς τὸ χειρόγραφον γνωστὸν ὡς Synodikon of King Boril.

Ἐφεξῆς γίνεται λόγος διὰ τὴν καταστροφὴν ἐκκλησιῶν, μονῶν καὶ χειρογράφων, καὶ τὴν διασπορὰν τῶν βουλγάρων λογίων μετὰ τὸ 1393-1396, μὲ τὴν ὀθωμανικὴν κατοχὴν (σ. 61-62). Διαλαμβάνεται ἐπίσης καὶ περὶ τῶν ἑλληνικῶν βιαιοτήτων κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΣ' αἰῶνος, ὅταν οἱ Ἕλληνες κληρικοὶ ἐζήτουν νὰ ἐπιβάλλουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τοὺς βουλγάρους καὶ ἐπιφέρουν τὴν ἀλλαγὴν τῶν βουλγαρικῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὡς κυρίως τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παύλου. Καὶ αὐτὴ ἡ «δεινὴ» Πρωστάσις συνέβαλε εἰς τὴν φυγὴν τῶν μουσικῶν ἀπὸ τὸ Τύρνοβον πρὸς Ρουμανίαν καὶ Ρωσίαν. Οὕτως ἀργότερον ἔχομεν «βουλγαρικὸν μέλος», «βουλγαρικὸν ἦχον», βουλγαρικὴν ψαλμωδίαν». Αὐτὰ διεφυ-

λάχθησαν προφορικῶς καὶ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος κατεγράφησαν εἰς τὴν γραμμικὴν μουσικὴν γραφὴν τοῦ Κιέβου (Kiev staff Notation).

Ἡ ἔκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς ἐξελιξέως τοῦ βουλγαρικοῦ μέλους συνεχίζεται. Πλέον τῶν δύο αἰῶνων, λέγει ὁ σ., μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Βουλγαρίας ὑπὸ τῶν Ὁθωμανῶν, ἡ βουλγαρικὴ γλῶσσα καὶ μουσικὴ ἠνυπόθησαν εἰς τὰς νεοῖδρυθείσας μονὰς εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν. Αὐτὴν τὴν καταγωγὴν ἔχουν σπουδαῖα χειρόγραφα, ὡς ἡ Συλλογὴ τοῦ Εὐσταθίου (τοῦ ἔτους 1511) καὶ τὰ χειρόγραφα 283 καὶ 816 τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσείου Σόφιας (β' ἡμισυ ΙΣ' αἰῶνος). Εἰς αὐτὰ μαρτυρεῖται ἐπιβίωσις τῆς κουκουζελικῆς γραφῆς καὶ ἡ διάδοσις τῆς εἰς τὸν χρόνον ὅπου ἄλλοτε ὑπῆρχεν ἡ παλαιὰ βουλγαρικὴ μουσικὴ. Εἰς αὐτὰς τὰς περιοχὰς τῆς Μολδοβλαχίας μαρτυροῦνται καὶ Μουσικαὶ Σχολαὶ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΣ' αἰ. διὰ τὴν ἐμάθησιν τῆς παλαιᾶς βουλγαρικῆς μουσικῆς. Ἀκολούθως, εἰς τὰ ἔντυπα ρουμανικὰ μουσικὰ βιβλία τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ ΙΘ' αἰ. διασώζεται ἡ παράδοσις τῶν «βουλγαρικῶν μελῶν». Παρ' ὅλας τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ὑπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἑλληνας Φαναριώτας, ἐπιλέγεται, ἡ παράδοσις τοῦ παλαιοῦ βουλγαρικοῦ μέλους συνεχίσθη μέχρι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος.

Ὁ ΙΘ' αἰὼν ὑπῆρξεν μεγάλης σημασίας διὰ τὸ μέλλον τῆς παλαιᾶς βουλγαρικῆς μουσικῆς. Κατ' αὐτὴν τὴν περιόδον ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις ὑπῆρξεν ἀποφασιστικὴ εἰς τὰ μεγάλα κέντρα καὶ συνέβαλεν εἰς τὴν παραδοχὴν, ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων τῆς Νέας Μεθόδου ἀναλυτικῆς σημειογραφίας τῶν Τριῶν Διδασκάλων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1814. Ἡ παραδοχὴ τῆς Νέας Μεθόδου ἔγινε χάρις εἰς τὸν Ἰωάσαφ Προηγούμενον Ριλιώτην, ὁ ὁποῖος μετὰ μακρὰν διαμονὴν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἐξάμηνον μαθητεῖαν παρὰ τῷ Χουρμουζίω, ἐνὶ τῶν Τριῶν Διδασκάλων, κατὰ τὸ 1816, ἐπέστρεψεν εἰς Ρίλαν καὶ ἐδίδαξε τὴν Νέαν Μέθοδον γραφῆς τῆς Μουσικῆς εἰς τοὺς μαθητάς του.

Ὁ σ. κατακλείει τὴν ὄλην ἔκθεσιν λέγων ὅτι ὁπωσδήποτε παλαιὸν βουλγαρικὸν μέλος ὑπάρχει ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν συμπερασματικὴν γνώμην πρὶν γίνῃ συστηματικὴ συλλογὴ καὶ κωδικοποιήσις τῶν παλαιῶν μελῶν. Τοιαύτην ἐργασίαν ἐπραγματοποίησεν ὁ μεγάλος καὶ γνωστός βούλγαρος συνθέτης Peter Diney εἰς τὰς περιοχὰς τῶν μονῶν τῶν πόλεων Elena, Turnovo, Kazanluk καὶ Gabrovo.

Β'

Ὁ Hristo Kodov, ὁ συγγραφεὺς τοῦ Β' Μέρους τοῦ βιβλίου, ὑπὸ τὸν τίτλον «Κείμενα, Σπουδὴ καὶ Ἑρευνα», ἀσχολεῖται μὲ κωδικολογικά, παλαιογραφικά, μουσικολογικά καὶ ἱστορικὰ θέματα ἐν τῇ παρουσιάσει δώδεκα «Κειμένων-μνημείων», τοῦ ἐνὸς ὄντος κεραμεικοῦ σπαράγματος, μὲ ἱκανὸν ἀριθμὸν ἀπλῶν φωτογραφιῶν.

1. *Ἐν κεραμεικὸν σπάραγμα μὲ λειτουργικὸν κείμενον.* Πρόκειται περὶ ἐνὸς μικροῦ κεραμεικοῦ σπαράγματος εὐρεθέντος τὸ 1930 εἰς τὴν Πρεσλάβαν καὶ ἀνήκοντος εἰς τὰ τέλη τοῦ Θ' — τὰς ἀρχὰς τοῦ Ι' αἰῶνος. Περιέχονται τὰ Προκείμενα τῆς ἐβδομάδος ἑλληνιστί, ἐνῶ αἱ ἐνδείξεις τῶν ἡμερῶν εἶναι γεγραμμέναι εἰς τὴν παλαιὰν βουλγαρικὴν. Ἡ σημασία του ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι παρατηροῦνται ἐκφωνητικὰ σημάδια καὶ ὅτι ταῦτα χρησιμοποιοῦνται ἀντὶ τῶν παλαιοβυζαντινῶν διαστηματικῶν σημαδιῶν, κατὰ τὸν σ.

2. *Φύλλα τοῦ Εὐαγγελίου Κουρϊανον (μέσα ΙΑ' αἰ.).* Πρόκειται περὶ δύο φύλων περγαμηνῶν εὐρισκομένων νῦν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Λένινγκραντ ὑπ' ἀριθμὸν F. n. I. 58. Περιέχουν τὰς εὐαγγελικὰς περικοπὰς τῆς Ε' Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν, τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου καὶ τῆς Μ. Δευτέρας καὶ Μ. Τρίτης. Ἡ σημασία των ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι περιέχονται σχεδὸν ὅλα τὰ ἐκφωνητικὰ σημάδια, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δηλώνει ὅτι μὲ τὴν

μεταγραφὴν τῶν λειτουργικῶν κειμένων εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἐκκληροδοτήθη καὶ τὸ ἐκφωνητικὸν σύστημα ἀπαγγελίας τῶν βυζαντινῶν χωρὶς οὐδεμίαν διαφορὰν.

3. *Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ostromir (ἔτος 1056-1057)*. Τὸ εὑρισκόμενον νῦν εἰς τὴν Κρατικὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Κρεμλίνου μὲ ἀριθμὸν F. n. 1.5. περιγαμῆνον Εὐαγγέλιον, ἔχον φύλλα 294 καὶ γραφὲν ὑπὸ τοῦ διακόνου τοῦ Ὀστρομίρ, εἶναι σπουδαῖον μνημεῖον ρωσικοῦ χειρογράφου προελθόντος ἐξ ἀντιγραφῆς βουλγαρικοῦ πρωτοτύπου. Ἀπὸ μουσικῆς πλευρᾶς ἔχει σπουδαιότητα διὰ τὸ πλήρη σύστημα τῶν ἐκφωνητικῶν σημαδίων.

4. *Σπάραγμα ἐνὸς Τριώδιου (I A' αἰ)*. Εἶναι ἐν καλίμψηστον φύλλον τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς ἰδιωτικὴν συλλογὴν, περιέχον τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Μεσοπεντηκοστῆς. Σημασίαν μεγάλην ἔχει, κατὰ τὸν σ., τὸ σημεῖον Θ (ὡς θέμα ἢ θεματισμός) μεταξὺ τῶν ὀλίγων ἐκφωνητικῶν σημαδίων, δεικνύον οὕτω τὴν ἐπίδρασιν τῶν διαστηματικῶν σημαδίων ἐπὶ τῶν ἐκφωνητικῶν.

5. *Τὸ Τριώδιον Βίοληα (β' ἡμισυ IB' αἰ.)*. Εἶναι ἐν ἀκέφαλον καὶ κολοβὸν χειρόγραφον μὲ 101 φύλλα. Ἔχει ὀλίγα ἐκφωνητικὰ σημάδια καὶ τὸ σημεῖον Θ εἰς μεγάλην συχνότητα ὥστε νὰ μὴ εἶναι σάφες ἂν πρόκειται δι' ἐκφωνητικὸν ἢ διαστηματικὸν σύστημα μουσικῆς γραφῆς. Τὸ Τριώδιον αὐτὸ εἶναι γνωστότατον ἀπὸ γλωσσολογικῆς ἀπόψεως.

6. *Τὸ Τριώδιον τοῦ Argiron (τέλη IB' αἰ.)*. Ἀκέφαλον καὶ κολοβὸν χειρόγραφον συγκείμενον ἐκ 58 φύλλων διαστάσεων 24,5x19,5 ἐκ., εὑρισκόμενον εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου τῆς Σόφιας ὑπ' ἀριθμὸν 936. Περιέχονται σημάδια ἐκφωνητικὰ καὶ τὸ Θ ἐν συνδυασμῷ μὲ δύο ὀξεῖας.

7. *Τὸ Ψαλτήριον τῆς Μπολόνια (α' ἡμισυ II' αἰ.)*. Σώζεται, ἄγνωστον πῶς εὑρέθη ἐκεῖ, εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Μπολόνια τῆς Ἰταλίας περιέχον φύλλα 264 διαστάσεων 23,5x15 ἐκ. Περιέχονται τὰ ἐκφωνητικὰ σημάδια, ἀλλὰ ἡ διπλῆ ὀξεῖα φαίνεται νὰ ἐνεργῇ ὡς ὀρθογραφικὸς δείκτης μᾶλλον ἢ ὡς μουσικὸν σημεῖον.

8. *Τὰ Μηναῖα τοῦ Dragan ἢ τὸ Τρεφολογιον τῆς Μονῆς Ζωγράφου (β' ἡμισυ II' αἰ.)*. Ὁ κώδιξ εὑρίσκεται ἀρχῆθεν εἰς τὴν μονὴν Ζωγράφου, γραφεὶς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν Μακεδονίαν. Περιέχει 219 φύλλα διαστάσεων 20x13 ἐκ. Ὁ κώδιξ ὡς Μηνολόγιον καὶ Στιχηράριον ἔχει σημασίαν διότι περιέχει πολλὰς ἑορτὰς βουλγάρων ἁγίων. Μόνον ἑπτὰ (7) στιχηρὰ εἶναι πλήρως μεμελισμένα, ἐνῶ τὸ σημάδιον Θ εὑρίσκεται ἐν ἀφθονίᾳ.

9. *Τὸ Συναδικὸν τοῦ βασιλέως Boril (β' ἡμισυ ID' αἰ.)*. Ὁ κώδιξ εὑρίσκεται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου τῆς Σόφιας μὲ ἀριθμὸν 289. Ἐσχάτως ἡσχολήθησαν νεώτεροι βούλγαροι ἐρευνηταί, ὡς ὁ Λαζάρωφ καὶ ἡ Τόντσεβα. Ὑπάρχουν μόνον τέσσαρες (4) ὕμνοι μεμελισμένοι, μὲ τὴν ἀπλῆν ἔνδειξιν «τοῦ αὐτοῦ».

10. *Συλλογὴ μελῶν τοῦ Εἰδοσταθίου (ἔτος 1511)*. Ὁ σ. λέγει ὅτι τὰ μουσικὰ χειρόγραφα τὰ καταρτισθέντα, ἀντιγραφέντα καὶ διαδοθέντα εἰς τὴν Ρουμανίαν καὶ κυρίως εἰς τὰς μονὰς τῆς Μολδαβίας, ἀναφέρονται εἰς τὰ βουλγαρικὰ μουσικὰ κείμενα, διότι ταῦτα ἀποτελοῦν τὴν ἀπ' εὐθείας συνέχειαν κατὰ τὴν περίοδον IB'-IZ' αἰ. εἰς τὴν Βλαχορουμανίαν. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἀποτελούμενον ἐκ 158 φύλλων διαστάσεων 21x14 καὶ γραφὲν τὸ ἔτος 1511 εἰς τὴν μονὴν Putna εἰς τὴν Βουκοβίνα ὑπὸ τοῦ Εἰδοσταθίου Πρωτοψάλτου τῆς μονῆς αὐτῆς, εὑρίσκεται εἰς τὸ Κρατικὸν Ἱστορικὸν Μουσεῖον τῆς Μόσχας ὑπ' ἀριθ. 511. Τὸ ἄξιον παρατηρήσεως εἰς αὐτὸν τὸν κώδικα εἶναι ὅτι ὁ γραφεὺς γράφει ἄλλοτε εἰς τὴν βουλγαρικὴν καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὰ κείμενα τῶν μελῶν, χρησιμοποιοῖ

δὲ ἀναμειγνύων στοιχεῖά τινα τῆς ἑτέρας τῶν γραφῶν ὅταν γράφῃ εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἢ τὴν ἑλληνικὴν, καὶ ἐπὶ πλέον χρησιμοποιεῖ ἕξ διαφορετικὰ κρυπτογραφικὰ συστήματα εἰς τοὺς τίτλους καὶ τὰς σημειώσεις εἰς τὰς ῥας καὶ εἰς ὀλοσελίδους σταυρούς, ὅποτε χρησιμοποιεῖ, εἰς αὐτὸν τὸν IS' αἰῶνα! καὶ στοιχεῖα τῆς γλαγολιτικῆς γραφῆς.

Εἰς τὴν ἀρχὴν ὑπάρχουν δύο φύλλα ἐκ τῆς κοινῆς Προθεωρίας, εἰς τὰ ὅποια περιέχονται αἱ μεγάλα ὑποστάσεις χειρονομίας. Ὁ κώδιξ εἶναι μία Παπαδική. Ἄρχεται ἀπὸ τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ, ὅπου τίτλοι καὶ κείμενα τῶν μελῶν μέχρι τοῦ φ. 13α εἶναι εἰς μόνην τὴν ἑλληνικὴν. Ἀκολούθως εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ βουλγαρικὴν κατ' ἀρέσκειαν ἢ ἐκλογὴν, μέχρι τέλους. Ὡς τόσον ἡ γραφὴ τοῦ κώδικος, ἢ τε σημειογραφία καὶ τὸ κείμενον, ἑλληνικὸν καὶ βουλγαρικόν, εἶναι ἐντελῶς κοινή, χωρὶς οὐδεμίαν κομψότητα ἢ χάριν καὶ μᾶλλον ἀκαλαίσθητος.

11. *Ἡ Συλλογὴ μελῶν τοῦ Βουκουρεστίου (IS'-IZ' αἰ.)*. Τὸ χρφ. εὑρίσκεται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν φέρον τὸν ἀριθμὸν 283. Ἀποτελεῖται ἐκ 240 φύλλων διαστάσεων 17x10. Ἐν ἀρχῇ περιέχεται ἡ Προθεωρία τῆς Παπικῆς καὶ ἀκολουθεῖ Ἀνθολογία ἑσπερινοῦ καὶ Λειτουργίας. Οὐσιαστικῶς τὸ χρφ. εἶναι γεγραμμένον εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ μόνον οἱ τίτλοι εἰς τὴν σλαβικὴν. Μόνη ἐξαιρέσις ἡ παρεμβολὴ σλαβικοῦ κειμένου εἰς τὰ στιχηρὰ τῆς Θεοτόκου ἀπὸ τοῦ φ. 225α μέχρι 230β. Μόνον αὐτὰ τὰ μέλη δημοσιεύονται εἰς τὸ βιβλίον μετὰ τὴν ὑπόψιν ὅτι διαφέρουν ἀπὸ τῶν ἀντιστοιχῶν βυζαντινῶν μελῶν.

12. *Ἡ Συλλογὴ μελῶν τοῦ Bachkovo (β' ἡμισυ IS' αἰ.)*. Εὐρέθη εἰς τὴν μονὴν Bachkovo καὶ φυλάσσεται τῶρα εἰς τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Ἱστορικὸν-Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς Σόφιας, φέρον τὸν ἀριθμὸν 816. Ἀποτελεῖται ἐκ 234 φύλλων διαστάσεων 23,5x18,5. Πρόκειται καὶ πάλιν περὶ ἑλληνικοῦ κώδικος μετὰ τοὺς τίτλους μόνον καὶ τινὰς σημειώσεις γεγραμμένα εἰς τὴν σλαβικὴν. Μόνον εἰς μίαν σελίδα, τὴν 107β, ἐν Κοινωνικὸν εἶναι γεγραμμένον εἰς περίεργον ἑλληνοσλαβικὴν γραφὴν. Τὸ μέλος αὐτὸ δημοσιεύεται πλῆρες. Ἡ σημειογραφία εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τῶν κωδίκων τῆς Μολδαβίας, ὡς τῆς Συλλογῆς τοῦ Εὐσταθίου καὶ τοῦ Βουκουρεστίου.

Γ'

Κατόπιν τῆς ἀνωτέρω συνοπτικῆς, πλὴν σαφοῦς ἐκθέσεως τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου, χωροῦμεν τῶρα εἰς τὴν σημείωσιν παρατηρήσεων τινῶν καὶ ἄσκησιν κριτικῆς ἀναφερόμενοι καὶ πάλιν εἰς τοὺς δύο συγγραφεῖς μετὰ τὴν σειρὰν τῶν.

Ὅλη ἡ ἱστορικὴ ἐκθεσις περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ παλίου βουλγαρικοῦ μέλους τοῦ Stoyan Petrov εἶναι ὑπερφορτισμένη μετὰ ἐθνικιστικὸν ὕφος. Προσωπικῶς δὲν βλέπομεν οὐδεμίαν ὠφελιμότητα εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτὴν τοῦ σ. Αὐτὴ ἡ τάσις μετὰ τὸν ὑπερτονισμὸν τῆς ἀνωτερότητος τοῦ βουλγαρικοῦ μέλους ὀδηγεῖ τὸν σ. εἰς παλινδρομήσεις καὶ εἰς ἐσφαλμένας συμπερασματικὰς ἀπόψεις, κυρίως ὅταν ὁμιλῇ περὶ βουλγαρικῆς πολιτιστικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς Μουσικῆς, ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ μέλους. Τοῦτο ὄχι μόνον μένει ἀτεκμηρίωτον ὑπὸ τοῦ σ., ἀλλ' ἐλέγχεται ὡς ἀύστατον ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν ἀπαισιῶν βουλγαρικῶν μουσικῶν κειμένων», τὰ ὅποια καὶ ὀλίγιστα εἶναι καὶ τὰ ὑπάρχοντα μαρτυροῦν τὴν ἀντίστροφον ἐπίδρασιν, τοῦ βυζαντινοῦ μέλους, δηλαδή, ἐπὶ τοῦ βουλγαρικοῦ.

Ὁ σ. συχνὰ τολεῖ ὅτι τὸ βουλγαρικὸν μέλος διεσώθη καὶ διεδόθη «προφορικῶς». Τοῦτο προφανῶς ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ὑπερασπίσεως τοῦ γεγονότος ὅτι οὐδὲ εἰς ἀμιγῆς βουλγαρικὸς μουσικὸς κώδιξ εὐρέθη. Ἡ προφορικὴ παράδοσις εἶναι μὲν στοιχεῖον μὴ ἀμε-

λητέον· ὁ ὑπερτονισμὸς ἕως αὐτῆς καὶ ἡ ἀβάσιμος ὑποστήριξις περὶ παντελοῦς καταστροφῆς τῶν γραπτῶν μουσικῶν κειμένων δὲν εἶναι πειστικὰ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς «πρωτοτύπου» καὶ «ἀνωτέρου», ἀπὸ τοῦ βυζαντινοῦ, βουλγαρικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους.

Εἰς τὰς σελίδας 38 καὶ 40 ἀναφέρεται ὅτι «τὰ σλαβικὰ Μοναστήρια ἦσαν κέντρα ἐκπολιτιστικὰ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ μέσα διαδόσεως καὶ ἐπιδράσεως τοῦ βουλγαρικοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ». Ἄν πράγματι ἦτο τόσον μεγάλη ἡ ἀνάπτυξις τῶν Τεχνῶν καὶ Γραμμάτων εἰς αὐτά, μὲ τὴν ὑπαρξίν μάλιστα «Μουσικῶν Σχολῶν» (σ. 40), εἶναι πολὺ περὶεργον διατὶ δὲν ἐσώθησαν κώδικες μουσικοὶ περιέχοντες ἀμιγῶς βουλγαρικά μέλη καὶ εἰς τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀποσιωπᾶται ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς τέχνας, τὸ πολιτιστικὸν κλίμα ἦτο σαφῶς βυζαντινόν.

Αὕτῃ ἡ ἀποσιώπησις εἶναι αἰτία καὶ διὰ τὴν ἐσφαλμένην διεκδίκησιν τοῦ μεγάλου μουσικοῦ Ἰωάννου Κουκουζέλη ὡς βουλγάρου. Ἡ παρετυμολογία τοῦ ὀνόματος Ἰωάννου «Κουκουζέλη» ἐκ τῶν λέξεων «κουκία» (ἐλληνικῆς) καὶ «ζέλε» (βουλγαρικῆς, σημαίνουσης λάχανα) εἶναι μᾶλλον μῦθος. Ὁ σ. δὲν ἀναφέρει ὅτι ὁ Κουκουζέλης ἐπιγράφεται εἰς χειρόγραφα τοῦ ΙΔ'-ΙΕ' αἰῶνος ὡς Ἰωάννου Παπαδόπουλος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δηλώνει ἐλληνικὴν ἐκπαίδευσιν, τοῦλάχιστον, καταγωγὴν. Ὅλας τὰς μαρτυρίας περὶ τοῦ Κουκουζέλη ὁ σ., τὰς εἰκόνας καὶ τὰς ἐπωνύμους συνθέσεις αὐτοῦ εἰς χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα μεταφέρει εἰς τὸ βιβλίον, εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ προσκομίσῃ μὲ ἐλληνικὰς ἐπιγραφάς, διότι ἀπλούστατα, οὐδεμίαν σύνθεσιν τοῦ Κουκουζέλη εἶναι γεγραμμένη εἰς τὴν βουλγαρικὴν. Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἄφ' ἑαυτοῦ ἀποδεικτικόν. Ἐξ ἄλλου, ὁ σ. δὲν ἀναφέρει ὅτι «ὁ Βλὸς»* τοῦ Κουκουζέλη εἶναι μεταγενέστερον κατασκευασμα τοῦ ΙΣ' αἰῶνος καὶ διὰ μοναχικὴν κατανάλωσιν. Ὅτι, δηλαδή, εἰς νέος πεπρωτισμένος δι' ἐξαιρέτων χαρισμάτων, ἐγκατέλειπε τὴν μητέρα του, βουλγάραν τὴν καταγωγὴν, διὰ νὰ σπουδάσῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅτι ἐκεῖ ἐνεφορεῖτο ὑπὸ ἀσκητικῶν τάσεων καὶ ἔτρωγε κουκία καὶ λάχανα (ζέλια), ὅτι πληροφορηθεὶς τὴν φροντίδα τοῦ Αὐτοκράτορος νὰ τὸν νυμφεύσῃ ἔφυγε κρυφίως προτιμῶν τὸν μοναχικὸν βίον, κλπ. Ὅλα αὐτὰ εἶναι κοινοὶ τόποι ἐνὸς βίου μοναχοῦ—ἀγίου καὶ ἡ ἀνάγνωσις αὐτῶν στηρίζει τοὺς ἐν ἀσκήσει μοναχοὺς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Ἰωάννης Κουκουζέλης ὑπῆρξεν «ὁ διδάσκαλος τῶν διδασκάλων» διὰ τὴν Βυζαντινὴν Μουσικὴν τὸν ΙΔ' αἰῶνα. Εἶναι διὰ τὴν Τέχνην καὶ τὴν Ἐπιστήμην ἀδιάφορον ἂν ἡ μήτηρ του ἦτο βουλγάρη — ὁ πατήρ του σαφῶς ἦτο Ἕλληνας καὶ ὅσοι θέλουσιν τὸν Κουκουζέλην βούλγαρον οὐδὲν ἀναφέρουν περὶ τοῦ πατρὸς του. Σημασίαν ἔχει ὅτι παιδιόθεν ἐξεπαιδεύθη εἰς τὴν ἐλληνικὴν, ὅτι ὡς χριστιανὸς — καὶ τιμᾶται ὡς ἅγιος σήμερα — καὶ ὡς μέγας τῆς Μουσικῆς Τέχνης διδάσκαλος ἐκινήθη ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ.

Καὶ περὶ τοῦ Ἰωάσαφ Ριλιώτου (ἀρχαί ΙΘ' αἰ.) ὁ σ. κολακεύεται νὰ ἐκταθῇ εἰς πλάτος. Καὶ αὐτὸς ὁ μουσικὸς εἶναι σπουδαῖος, ἂν καὶ ἄγνωστος, διὰ τὴν Βυζαντινὴν Μουσικὴν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἀφοῦ αὐτὸς ἐγένετο εἰσηγητῆς τῆς Νέας Μεθόδου ἀναλυτικῆς γραφῆς τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς εἰς τὴν Βουλγαρίαν μέσῳ τῆς μονῆς Ρίλης, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε Προηγούμενος. Οὐδὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ σ. περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ συγκεκριμένως. Ὁ γράφων** ἔτυχεν ἂν ἀνακαλύψῃ τέσσαρας μουσικοὺς κώδικας ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς Ξενοφώντος ἐν Ἀγίῳ Ὄρει, εἰς τοὺς ὁποίους περιέχονται συνθέσεις τοῦ Ἰωάσαφ,

* Ὁ τίτλος εἰς τὰ χειρόγραφα ἔχει ὡς ἀκολούθως: «Διήγησις εἰς τὸν βίον τοῦ μεγάλου μαῖστρος τῆς μουσικῆς τέχνης κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη».—Βλ. Σ. Εὐστρατιάδου, Ἰωάννης ὁ Κουκουζέλης ὁ μαῖστωρ καὶ ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ, ΕΕΒΣ 14 (1938), σ. 4-9.

** Τὰ περὶ τοῦ Ἰωάσαφ Ριλιώτου παρουσιάσθησαν ὑπὸ τοῦ γράφοντος προσφάτως εἰς τὸ Σλαβολογικὸν Συνέδριον τῆς Βάρνας (15-20 Σεπτ. 1975) εἰς τὴν γαλλικὴν: Ioasaph Riliotes et ses «exegeseis» dans certain compositions byzantines.

ὡς καὶ μέλη τινὰ εἰς τὴν βουλγαρικὴν. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ κώδικες αὐτοὶ εἶναι αὐτόγραφοι τοῦ Ἰωάννου, ἢ γραφῆ δ' αὐτῶν μαρτυρεῖ ἀδιαμφισβητήτως ἑλληνικὴν χεῖρα. Ὑπὸ τοῦ σ., δὲν προσκομίζεται καμία φωτογραφία με συνθέσεις τοῦ μουσικοῦ τούτου ἐκ χειρογράφων τῆς Ρίλης.

Ὁ σ. εἰς τὴν σελίδα 42 μεταφέρει — καὶ τὸ ἀναφέρει — μίαν εἰκόνα τῶν μουσικῶν Ἰωάννου τοῦ Γλυκῆς, Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη καὶ Ξένου τοῦ Κορώνη, ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ P. Ouspensky. Παραλείπει ν' ἀναφέρῃ τὴν σελίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Οὐσπένσκη, τὸν Πίνακα XIV, καὶ τὸ κυριώτερον ἀποσιωπᾷ τὴν πληροφορίαν ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι εἰλημμένη ἐξ ἑλληνικοῦ μουσικοῦ κώδικος τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου. Αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν εἰκόνα εἶναι εἰς μόνην τὴν ἑλληνικὴν.

Θὰ ἦτο ἐπίσης χρήσιμον νὰ δηλώσῃ ὁ σ. ποῦ εὐρίσκεται ἡ βυζαντινὴ τοιχογραφία, με ἐπιγραφὰς εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἢ ὅποια παριστάνει τὸν Ἰωάννην Κουκουζέλην ὡς ἄγιον. Ἡ ἐν λόγῳ εἰκὼν δημοσιεύεται εἰς τὴν σ. 43 τοῦ βιβλίου.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν παρουσίαν τῶν δώδεκα «Ἰτοκουμέντων» τοῦ παλαιοῦ βουλγαρικοῦ μέλους καὶ τὴν μουσικολογικὴν σπουδὴν ἐπ' αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Hristo Kodon λέγομεν ὅτι αὕτη εἶναι ἐπαρκής. Τὰ κείμενα, ὅμως αὐτὰ καθ' ἑαυτά, δὲν ἔχουν τὴν σπουδαιότητα, τὴν ὅποιαν ἐπιχειρεῖ ὁ σ. ν' ἀποδώσῃ. Τὰ πρῶτα ἐπτὰ ἀφοροῦν μόνον εἰς τὸ σύστημα τῶν ἐκφωνητικῶν σημαδίων τῶν βυζαντινῶν. Τὰ 8, 9, 11, 12 περιέχουν ἕνα μικρὸν ἀριθμὸν μεμελισμένων τροπαρίων εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἢ σλαβικὴν γλῶσσαν. Τὸ χφ. 10 ἔχει μίαν ἰδιοτυπίαν καὶ ὅπωςδήποτε μεγαλύτεραν ἀξίαν, ὡς διαφυλάττον μεγάλον ἀριθμὸν μελῶν με βουλγαρικὸν κείμενον. Δὲν θὰ εἴμεθα ἄδικοι, ἐπομένως, ἐὰν ὑπεστηρίζαμεν ὅτι τὰ «Παλαιὰ Βουλγαρικὰ Μουσικὰ Ἰτοκουμένα» εἶναι ὀλίγιστα καὶ ταῦτα φυλασσόμενα εἰς ἑλληνικοὺς μουσικοὺς κώδικας.

Εἰδικώτερον ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν·

— Εἰς τὸ κείμ. 1. Εἶναι φυσικώτερον νὰ υποθέσωμεν ὅτι τὰ ἐν λόγῳ Προκειμένα τῆς ἐβδομάδος ἀπηγγέλλοντο, βάσει τῶν παρατηρουμένων ἐκφωνητικῶν σημαδίων, καὶ ὅχι ὅτι τὰ σημάδια ταῦτα ἐχρησιμοποιοῦντο ἀντὶ τῶν διαστηματικῶν σημαδίων. Ἡ μοναδικότης, τὴν ὅποιαν ὁ σ. θέλει νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὴν περίπτωσιν, δὲν δύναται νὰ βαστάσῃ τὸ βάρος μιᾶς τοιαύτης πραγματικότητος, γεγραμμένης μάλιστα εἰς τεμάχιον κεράμου.

— Εἰς τὸ κείμ. 4 καὶ τὰ ἐπόμενα μέχρι τοῦ 7. Τὸ σημάδιον Θ, ὡς θέμα ἀπλοῦν ἢ θεματισμός, δὲν εἶναι σημάδιον διαστηματικόν, ἀλλὰ μεγάλη ὑπόστασις χειρονομίας, ἐνδεικτικὴ φράσεως μελωδικῆς καὶ οὐχὶ δηλωτικῆ ὠρισμένου διαστήματος. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν εἶναι εὐκόλον νὰ ὑπάρχῃ — καὶ εἶναι σημαντικὸν ὅτι ὑπάρχει εἰς αὐτὰ τὰ κείμενα — μαζὶ με τὰ ἐκφωνητικὰ σημάδια, τὰ ὅποια δηλώνουν μελωδικὰς φράσεις, ἀλλὰ λιτωτέρας, ἀπαγγελτικὰς.

— Εἰς τὸ κείμ. 9. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ σ. ὅτι ἐνδεχομένως ὑπῆρχε καὶ ἐν ἀκόμῃ τροπάριον εἰς τὴν ἀρχὴν, ἐφ' ὅσον τὸ πρῶτον ὑπάρχον φέρει ὡς τίτλον «τοῦ αὐτοῦ», δὲν νομιζόμεν ὅτι εἶναι ὀρθή. Ἡ ἐνδειξις «τοῦ αὐτοῦ» δὲν σημαίνει ἀπαραιτήτως ὅτι προὔπῆρχεν ἄλλη σύνθεσις τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ δηλώνει μᾶλλον τυφλὴν ἀντιγραφὴν τοῦ κωδικογράφου ἐξ ἑνὸς ἑλληνικοῦ μουσικοῦ κώδικος, ὅπου ἐκεῖ ἀσφαλῶς προὔπῆρχε τὸ ὄνομα τοῦ συνθέτου εἰς προγενεστέρων σύνθεσιν, ὃ ἀντιγραφεὺς ὅμως δὲν ἀνέτρεξε νὰ εὕρῃ καὶ ἔγραψεν, ὡς εἶδεν, «τοῦ αὐτοῦ». Κατὰ ταῦτα τὰ τέσσαρα μέλη εἶναι ἀνώσυμα προερχόμενα ἐξ ἑλληνικοῦ κώδικος. Ἡ σημειογραφία τῶν μελῶν δὲν παρουσιάζει τίποτε τὸ ἀξιοσημείωτον, ὡς προσπαθεῖ ὁ σ. νὰ ἐξάρῃ.

— Εἰς τὸ κείμεν. 10. Ὁ σ. δημοσιεύει μόνον τὰς περιεχούσας μέλη μὲ βουλγαρικὸν κείμενον σελίδας, λέγει δὲ ὅτι τὰ μέλη ταῦτα εἶναι «αἰσθητικῶς ἀνώτερα τῶν ἑλληνικῶν». Δὲν παρέχεται, ὡς τόσον, ἡ εὐχέρεια τῆς συγκρίσεως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐφ' ὅσον δὲν δημοσιεύονται τὰ ἑλληνικὰ μέλη. Τοῦτο ἴσως δὲν εἶναι ὀρθὸν ἀπὸ ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας.

— Εἰς τὰ κείμεν. 11 καὶ 12. Ἔχει σημασίαν τὸ γεγονός ὅτι τὸ βυζαντινὸν μέλος ἐφάλλετο εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ αὐτὸν τὸν ΙΖ' αἰῶνα εἰς τὰς Σλαβικὰς Χώρας.

Μὲ τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις δὲν ἐπεζητήθη ἡ μείωσις τῆς ἀξίας τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ βιβλίον καὶ τὴν ὁποίαν ἐχαίρετίζαμεν ἐξ ἀρχῆς, οὔτε τῆς φιλοτιμίας καὶ τῆς σπουδαίας προσφορᾶς τῶν συγγραφέων ἢ παραθεώρησις. Ἐπαινοῦμεν ὅπωςδήποτε τὴν δόσιν, ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτῆς διαστάσει.

ΓΡ. Θ. ΣΤΑΘΗΣ

R e n a t a L a v a g n i n i, *Villoison in Grecia — Note di Viaggio (1784-1786)*, Palermo 1974. (Ἐκδόσις τοῦ Istituto Siciliano di studi Bizantini e Neolentici-Quaderni pubblicati da Bruno Lavagnini sotto gli auspici dell' Assessorato alla Istruzione della regione Siciliana, No 9).

Εἰς τὴν σημειωθεῖσαν ἀνωτέρω σειρὰν τῶν «Τετραδίων», ἐκδόσεως τοῦ Σικελικοῦ Ἰδρύματος Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν καὶ ὑπὸ ἀριθμὸν 9 καταλέγεται ἡ παροῦσα σπουδαία ἐκδόσις τῶν Ταξιδιωτικῶν Σημειώσεων τοῦ γάλου Jean Baptiste Caspar d' Anse se Villoison (1754-1805), αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν εἰς τὸ ταξιδίον του — περιήγησιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὰ ἔτη 1784-1786.

Αἱ σημειώσεις τοῦ Ταξιδίου αὐτοῦ ἐξεδόθησαν ἐκ τοῦ αὐτογράφου τοῦ Villoison κώδικος, Paris Suppl. Gr. 948, ff. 469r-548v. Τῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου τοῦ Villoison προηγεῖται εὐρεῖα Εἰσαγωγή τῆς συγγραφῆς (σ. 5-26), εἰς τὴν ὁποίαν διαλαμβάνεται ποῖος ἦτο ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τοῦ Ταξιδίου τοῦ Villoison, ἡ λεπτομερὴς διαδρομὴ καὶ οἱ σταθμοὶ τοῦ Ταξιδίου καὶ ποῖα ἡ ἀξία τῶν Σημειώσεων τοῦ Ταξιδίου αὐτοῦ.

Περὶ τοῦ πραγματικοῦ σκοποῦ τοῦ ταξιδίου ἀναφέρεται ὅτι ὑπῆρξαν «αἱ ἐπιζόμεναι ἀνακαλύψεις, χρήσιμοι εἰς τὴν Τέχνην καὶ τὴν Ἐπιστήμην» (σ. 7). Εἰς τὰς «ἀνακαλύψεις» αὐτὰς περιλαμβάνοντο καὶ ἑλληνικὰ χειρόγραφα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὡς εἶχε κατορθώσει νὰ ἀποκτήσῃ καὶ μεταφέρῃ εἰς Γαλλίαν ὑπὲρ τὰ ἑξακόσια χιρόγραφα τὸ ἔτος 1728 ὁ abbé Sevin. Ἡ ἐλπίς αὐτῆ τῆς ἀποκτήσεως χειρογράφων διεψεύσθη, εὐτυχῶς. Ὁ μαρτυρούμενος ἐκδηλὸς μισελληνισμὸς τοῦ Villoison ἐστάθη ἐμπόδιον εἰς τὴν δημιουργίαν κλίματος ἐμπιστοσύνης ἐκ μέρους τῶν μοναχῶν καὶ βιβλιοθηκῶν. Ὁ ἴδιος ὁ Villoison κατηγορεῖ ὅτι εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους (ἔμεινε μόνον 15 ἡμέρας) δὲν εὔρεν παρά «Βίβλους, Εὐαγγέλια, Λειτουργίας, Τυπικά, Ἐκκλησιαστικά Βιβλία, Συναξάρια καὶ Μαρτυρολόγια, σχεδὸν οὐδὲν βιβλίον μὴ χριστιανῶν συγγραφέων καὶ οὐδὲν τὸ ὅποιον δὲν ὑπάρχει εἰς Παρισίους ἢ τὸ ὅποιον θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἀποκτήσουν». Εἶναι γεγονός πάντως ὅτι μετὰ τὸν Villoison ἄλλοι εὔρον γαί μετέφεραν καὶ ἑλληνικοὺς κώδικας μὴ ἐκκλησιαστικοὺς. Καὶ ὁ Κοραῆς ἔγραψε διὰ τὴν ἀποτυχίαν αὐτὴν τοῦ Villoison σχετικῶς· «τοῦ ἔλειπεν ὁ ἀγγλικὸς πλοῦτος, διὰ νὰ δελεάσῃ τοὺς ἀκτῆμονας καὶ ἀναργύρους καὶ μισαργύρους καλογήρους» (σ. 12).

Ὅταν ἐπεράτωσε τὸ ταξιδίον του, ἐπιβιβασθεὶς εἰς τὸ πλοῖον τὴν 13 Ὀκτωβρίου 1786 εἰς τὴν Σμύρνην διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Γαλλίαν, ὁ Villoison εἶχε πλέον κατασταλάξῃ εἰς τὸ τελικὸν σχέδιον· νὰ συγγράψῃ, δηλαδὴ, μίαν συγκριτικὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας καὶ νέας Ἑλλάδος. Διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν εἰργάσθη πολὺ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ταξιδίου

τοῦ ἀντιγράφων ἐπιγραφάς, παρατηρῶν μὲ κριτικὴν καὶ φιλολογικὴν διάθεσιν τὴν κοινω-
νικὴν ζωὴν τῶν ἐλλήνων νησιωτῶν, καταγράφων τὰ ἔθιμα καὶ τὰς συνηθείας των, τὴν γλῶσ-
σαν καὶ τοὺς ἰδιωματισμούς, χαρακτηριστικὰ ἐπεισόδια καὶ ἐρωτικούς στίχους. Τὸ σχέδιον
δὲν ἐπραγματοποιήθη· συνεκεντρώθη ὅμως πολὺ ὕλικόν, ἐξ ἀντιγράφων σχετικῶν μὲ τὴν
Ἑλλάδα περικοπῶν ἄλλων συγγραφέων, τὸ ὅποιον τῶρα συνιστᾷ τοὺς κώδικας τῆς Ἐθνι-
κῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων Suppl. Gr. 946-960.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει αἱ Σημειώσεις τοῦ Ταξιδίου τοῦ Villoison ἔχουν τὴν ἀξίαν
τῆς ἀθθεντικότητος. Ἐκ τῶν ἰδίων λεγομένων τοῦ συγγραφέως δίδεται ἡ δυνατότης νὰ κα-
τανηθῆ καλύτερα ὁ «μισελληνισμός» του: τὸ μῖσος του ἐστρέφετο «ἐναντίον παντός, ὅ,τι
ἦτο νεοελληνικόν» (σ. 21). Ὁ Κοραῖς κατέταξε τὸν Villoison μετὰξὺ τῶν «κατηγόρων τοῦ
γένους», οἱ ὅποιοι ἐκινήθησαν (περισσότερον ἀπὸ πάθος παρὰ ἀπὸ φιλοσοφικὴν ἔρευναν)
(σ. 22). Ἐπ' αὐτοῦ ἡ συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὀρθῶς (σ. 23) ὅτι ὁ μισελληνισμὸς τοῦ Vil-
loison προέρχεται ὅχι τόσο ἐκ μιᾶς θεωρητικῆς κρίσεως, ὅσον ἐκ τῆς γενικεύσεως μεμο-
νωμένων ἐμπειριῶν, μᾶλλον ὀδηγουσῶν εἰς τὴν ἀδυναμίαν, ἐκ μέρους του, νὰ ἐγκλιματι-
σθῆ εἰς ἓνα κόσμον διαφορετικόν, διὰ πολλοὺς λόγους, ἀπὸ αὐτὸν ἐκ τοῦ ὁποίου προείρχε-
το αὐτός. Ἦτο ἀνίκανος νὰ παραδεχθῆ τὴν ὑπάρχουσαν λεπτὴν διαφορὰν μετὰξὺ τοῦ πολι-
τισμοῦ τῆς Γαλλίας τοῦ Λουδοβίκου ΙΣ' καὶ τῆς Ἑλλάδος, ὡς μιᾶς δυτικῆς ἐπαρχίας τῆς
᾽Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Παρ' ὅλον τοῦτο καὶ παρ' ὅλην τὴν ἐκ τῶν προτέρων δεδη-
λωμένην περιφρόνησιν τῆς «ἀμορφωσιάς» τῶν Ἑλλήνων, αἱ Σημειώσεις αὐταὶ τοῦ Vil-
loison ἔχουν τὴν ζωηρότητα τῆς ἀντικειμενικότητος ἢ μᾶλλον τῆς ἀμεσότητος, καὶ κατὰ
ταῦτα εἶναι χρήσιμοι ὡς πηγὴ διὰ τὴν ἱστορίαν τὴν οἰκονομίαν, τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῆς
νησιωτικῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ ΙΗ' αἰῶνος.

Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν ἡ συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ μίαν εὐρεῖαν Βιβλιογραφίαν, ὅχι
τόσον διὰ νὰ δείξῃ ὅτι κατέχει τὸ θέμα καλῶς, ἀλλὰ κυρίως διὰ νὰ κινηθῆ ἀνέτως ἐντὸς τῆς
ἐποχῆς τοῦ Villoison καὶ καταστάσῃ τοῦτον καὶ τὰς Σημειώσεις του γνωστὰ ἀπὸ πάσης
ἀπόψεως.

Τὸ γαλλικὸν κείμενον τῶν Σημειώσεων (σσ. 27-88) μὲ ἐνδείξεις τοῦ περιεχο-
μένου τῶν παραγράφων εἰς τὰ περιθώρια καὶ τινὰς φωτογραφίας τοῦ αὐτογράφου κειμένου
τοῦ Villoison, συνοδεύεται ὑπὸ ἐκτενῶν καὶ λεπτομερῶν σχολίων, διασαφητικῶν λέξεων
τινῶν γεγραμμένων εἰς τὴν ἐλληνικὴν, ἢ τοπωνυμίαν τινῶν.

Εἰς τὸ τέλος παρατίθενται: Βιβλιογραφία (σσ. 91-97), καὶ Πίνακες 1) τῶν
περιθωριακῶν ἐνδείξεων τοῦ συγγραφέως, 2) τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἀξιοσημειώτων πρα-
γμάτων, 3) τῶν νεοελληνικῶν λέξεων καὶ ἐκφράσεων μεταγεγραμμένων ὑπὸ τοῦ συγγρα-
φέως.

ΓΡ. Θ. ΣΤΑΘΗΣ

Vittorio Peri, Chiesa Romana e «Rito» Greco — G. A. Santoro e la Congre-
gazione dei Greci (1566-1596), Brescia 1975. (Ἔκδοσις τοῦ Istituto per le
Scienze religiose di Bologna, εἰς τὴν σειρὰν Testi e Ricerche di Scienze Reli-
giose, No 9).

Μίαν ἐξόχως ἐνδιαφέρουσαν περίοδον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλη-
σίας, τὴν τριακονταετίαν 1566-1596, ἔρχεται νὰ φωτίσῃ καὶ διὰ τῆς ἐκδόσεως ἀνεκδότων
σχετικῶν κειμένων νὰ ἐμπλουτίσῃ τὴν ἐπιστήμην τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, τὸ βι-
βλίον αὐτὸ τοῦ Vittorio Peri, Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία καὶ Ἑλληνικὸν «Τυπικόν». Κατὰ τὴν
περίοδον αὐτὴν ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ὀλίγον μετὰ τὸν τερματισμὸν τῶν ἐργασιῶν τῆς
Τριδεντικῆς Συνόδου, ὠδηγήθη ἐξ ἱστορικῶν περιστάσεων, ν' ἀντιμετωπίσῃ ἐν πρόβλημα

ἀπὸ αἰώνων ἀνοικτὸν τὸ πρόβλημα, δηλαδή, τῆς σχέσεως μεταξύ τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Χριστιανοσύνης, τῆς λειτουργικῆς καὶ κανονικῆς τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἐπισκοπικῆς τῆς ἱεραρχίας.

Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος αὐτοῦ κατέστη ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐνώσεως κατὰ τὴν Σύνοδον τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας. Ὁ χώρος εἰς τὸν ὁποῖον διεπιστώθη, ὑπὸ τῶν ζηλωτῶν κυρίως ρωμαιοκαθολικῶν ἐπισκόπων, ἡ διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν λατρείαν καὶ τὴν κανονικὴν ἐξάρτησιν τριάκοντα περίπου ἰταλικῶν ἐνοριῶν, ὑπῆρξεν ἡ Κάτω Ἰταλία. Οἱ πιστοὶ αὐτῶν τῶν ἐνοριῶν ἦσαν Ἕλληνες, εἴτε ἰθαγενεῖς εἴτε μετανάσται—, καὶ Ἄλβανοι προτιμῶντες νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν Λατινικὴν, καὶ νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἱεραρχίας τῆς Ἀνατολῆς ἀντὶ τοῦ Πάπα καὶ τῶν καθολικῶν Ἐπισκόπων.

Ἡ ἄσκησις τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς, τὸ μνημόσυνον τοῦ Πατριάρχου εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν, ἡ ὑπαρξίς ἐγγάμων κληρικῶν, ἡ νομιμοποίησις τοῦ διαζυγίου εἰς ὀρισμένας περιπτώσεις, ἡ ἄρνησις τῶν ἀξιομισθίων καὶ τῶν συγχωροχαρτίων ὑπῆρξαν ἀφορμὴ νὰ ἐλύσουν τὴν σκανδαλισμένην προσοχὴν τῶν πρώτων μεταρρυθμιστῶν ἐπισκόπων τοῦ Βασιλείου τῆς Νεαπόλεως, ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ. Αἱ «καταχρήσεις» αὐταὶ τῶν Ἰταλοελλήνων ἤρχισαν νὰ πιστοποιῶνται καὶ εἰς τὰς Συνόδους τοῦ Reggio τῆς Καλαβρίας (1565), τοῦ Otranto (157), τοῦ Benevento (1567) καὶ τοῦ Bisignano (1571), ἀλλὰ Σύνοδοι καὶ Ἐπίσκοποι πρὸ πάσης λήψεως ὀριστικῶν ἀποφάσεων ἐπὶ τοῦ προκειμένου, κατέφυγον εὐχάριστως εἰς τὴν αἰθνητίαν τῆς Ρώμης. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ Πάπαι, ἀπὸ τοῦ Πίου τοῦ IV μέχρι τοῦ Κλήμεντος τοῦ VIII ἠσχολήθησαν προσωπικῶς μὲ τὸ θέμα αὐτὸ τῶν ἐλληνορρυθμῶν τῆς Ἰταλίας καὶ μὲ μίαν σειρὰν ἐπιστήμων Ἐγκυκλίων, ἀπὸ τῆς συντόμου Romanus Pontifex τῆς 16 Φεβρουαρίου 1564 μέχρι τῆς Perbrevis Instructio τοῦ Κλήμεντος τῆς 19 Νοεμβρίου 1596, ἡ ὁποία καὶ ἐξετυπώθη τὸ αὐτὸ ἔτος, ἐκανόνισαν διὰ παντός τὸ θέμα αὐτό.

Αἱ ἀνωτέρω εἰσαγωγικαὶ πληροφορίες μετεφέρθησαν ἐνταῦθα ἐκ τῶν Προλεγομένων τοῦ βιβλίου, διὰ νὰ τονισθῇ ἀκριβῶς ὅτι ὁ σ. διὰ τῆς ἐργασίας του αὐτῆς ἠθέλησε νὰ ἐρευνησῇ αὐτὴν τὴν τριακονταετίαν καὶ νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα, καὶ κυρίως μὲ τὸν καρδινάλιον Giulio Antonio S a n t o r o καὶ τὴν Congregazione dei Greci, ἡ ὁποία συνεστήθη ὑπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου τοῦ XIII τῷ 1573 καὶ ἐπανασυνεστήθη τῷ 1593 ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος τοῦ VIII. Παρενθετικῶς ἀναφέρομεν ὅτι τὸ ἔτος 1972 ἐωρτάσθη ἡ 350 ἐπέτειος ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Congregazione di Propaganda Fide.

Κατόπιν κοπιώδους ἐργασίας καὶ σπουδῆς κειμένων καὶ καταστάσεων ἡ Παπικὴ Ἐγκύκλιος τοῦ 1596, ἀπευθυνομένη εἰς τοὺς καθολικοὺς Ἐπισκόπους τοὺς ἔχοντας ἐνορίας μὲ πιστοὺς διαφόρους, ἀπετέλεσε τὴν ἐπίσημον γραμμὴν τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας ἐναντὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Μολονότι ἡ τριακονταετής αὐτὴ περίοδος εἶναι τόσον ἐνδιαφέρουσα, ἐν τούτοις δὲν ἐρευνηθῆ ἀρκούντως ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν, σημειοῖ ὁ συγγραφεὺς.

Εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ βιβλίου μᾶλλον ἢ εἰς βιβλιοκρισίαν ἀποβλέποντες ἀναφέρομεν ὅτι τὸ βιβλίον βασικῶς διακρίνεται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ Α' μέρος καὶ εἰς τρία κεφάλαια μὲ ἐπὶ μέρους παραγράφους (σ. 15-205) γίνεται ἀναλυτικὴ διαπραγματεύσις τοῦ θέματος καὶ λεπτομερῆς ἐξιστόρησις τῶν γεγονότων. Εἰς τὸ Β' μέρος (σ. 207-282) ἐκδίδονται τὰ σχετικὰ ἐγγράφα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν βεβαιωτέραν μαρτυρίαν αὐτῆς τῆς τριακονταετίας, ἀλλ' ὁμοῦ καὶ τὴν πολὺ ἐνδιαφέρουσαν προσφορὰν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.

Κρίνεται καλὸν νὰ μνημονευθοῦν ἐνταῦθα τὰ ἐν λόγῳ ἐγγράφα:

1. Διατάξεις περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Συνόδου τοῦ Rossano (1574).

2. Αἰρέσεις καὶ «καταχρήσεις» τῶν Ἑλλήνων τῆς Μάλτας (1575).
3. Κανόνες περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς τοπικῆς Συνόδου τῆς Messina (1588).
4. Συμβουλαὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τῆς Messina.
5. Ἀπόκρισις τοῦ καρδινάλιου Santoro ἐπὶ τῶν χειροτονιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου.
6. Ἐπιστολὴ τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Ancona εἰς τὸν καρδινάλιον Santoro (22 Σεπτεμβρίου 1579).
7. Ἐτέρα ἐπιστολὴ, τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν (14 Νοεμβρίου 1579).
8. Καὶ ἄλλη ἐπιστολὴ, τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν (26 Ὀκτ. 1592).
9. Ἀμφιβολαὶ καὶ προτάσεις περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ancona.
10. Ἀπὸ τῶν σχέσεων εἰς τὸ «Status Ecclesiae» τῆς Ancona.
11. Ἐπιστολὴ τοῦ Ἐπισκόπου τοῦ Cassano τῆς 13 Αὐγούστου 1589.
12. Διατάξεις τοῦ Ἐπισκόπου L. Owen περὶ τοῦ ἀλβανικοῦ κλήρου τοῦ Cassano.
13. Ἀπὸ τῆς σχέσεως εἰς τὸ «Status Ecclesiae» τοῦ Cassano.
14. «Καταχρήσεις» τῶν Ἑλλήνων τοῦ Cassano.
15. Ἀπὸ τῆς σχέσεως εἰς τὸ «Status Ecclesiae» τοῦ Cattaro.
16. Ἀπὸ τῆς σχέσεως εἰς τὸ «Status Ecclesiae» τοῦ Larino.
17. Ἐπιστολὴ τοῦ Ἐπισκόπου τοῦ Larino πρὸς τὸν καρδινάλιον Santoro.
18. Ἐξέτασις τοῦ Don Cortese Branàs, πρυτάνεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τῆς Νεαπόλεως (3 Νοεμβρίου 1592).
19. Σφάλματα τῶν Ἑλλήνων τῆς Νεαπόλεως.
20. Ἐπιστολὴ τοῦ Don Cortese πρὸς τὸν καρδινάλιον Santoro (26 Ἰουνίου 1592).
21. Ἄλλη ἐπιστολὴ, τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν (13 Νοεμβρίου 1592).
22. Πρῶτον Μνημόνιον τῶν μαθητῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου.
23. Δεύτερον Μνημόνιον τῶν μαθητῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου.
24. Τίτλος τῶν Πρακτικῶν.
25. Συνεδρία τῆς 10 Φεβρουαρίου 1593.
26. Συνεδρία τῆς 17 Μαρτίου 1593.
27. Συνεδρία τῆς 31 Μαρτίου 1593.
28. Συνεδρία τῆς 31 Αὐγούστου 1593.
29. Συνεδρία τῆς 7 Σεπτεμβρίου 1593.
30. Συνεδρία τῆς 14 Σεπτεμβρίου 1593.
31. Συνεδρία τῆς 28 Σεπτεμβρίου 1593.
32. Συνεδρία τῆς 16 Νοεμβρίου 1593.
33. Συνεδρία τῆς 14 Δεκεμβρίου 1593.
34. Συνεδρία τῆς 3 Ἰουνίου 1594.
35. Συνεδρία τῆς 30 Αὐγούστου καὶ παπικὴ ἀκρόασις τῆς 31 Αὐγούστου 1595.

Τὸ βιβλίον εἰς τὸ τέλος συμπληρώνουν εἰς Πίναξ τῶν Πηγῶν, χειρογράφων τε καὶ ἐντύπων, Βιβλιογραφία καὶ ἕτερος Πίναξ ἀναλυτικὸς, ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

ΓΡ. Θ. ΣΤΑΘΗΣ